

Preobrazba slavenske mitologije kroz povijest

Jazvac, Mia

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:091466>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-01**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET U RIJECI

MIA JAZVAC
PREOBRAZBA SLAVENSKE MITOLOGIJE KROZ POVIJEST
DIPLOMSKI RAD

Rijeka, 2023.

Sveučilište u Rijeci
Filozofski fakultet u Rijeci
Odsjek za povijest

MIA JAZVAC
JMBAG: 0009083930

PREOBRAZBA SLAVENSKE MITOLOGIJE KROZ POVIJEST
DIPLOMSKI RAD

Mentorica: Izv. prof. dr. sc. Kosana Jovanović

Smjer: Dvopredmetni diplomski studij engleskog jezika i književnosti/povijesti

Rijeka, rujan 2023.

IZJAVA O AUTORSTVU

Ja, Mia Jazvac, pod punom moralnom, materijalnom i kaznenom odgovornošću, izjavljujem da sam isključiva autorica diplomskog rada *Preobrazba slavenske mitologije kroz povijest* te da u radu nisu na nedozvoljeni način korišteni dijelovi tuđih radova te da se prilikom izrade rada nisam koristila drugim izvorima od onih navedenih u radu.

Mia Jazvac

SAŽETAK

Staroslavenska mitologija stoljetni je predmet rasprava i nesuglasica među povjesničarima, ali uvijek izaziva intrigu i znatiželju oko pitanja o međusobnom odnosu poganskih slavenskih bogova kao i o povezanosti koju su stari Slaveni imali s njima. Kako nam nisu dostupni nikakvi autentični pisani izvori, pošto nepokršteni Slaveni još nisu poznavali pismo, oslanjamo se na folklornu usmenu predaju te povijesne pisane izvore neslavenskog podrijetla. Iz tih razloga je velik dio historije vezan za slavensku mitologiju objašnjen teorijama nastalih iz metode povijesne rekonstrukcije. Povjesničari te teorije nastoje potkrijepiti nekim materijalnim dokazima, ali i oni su također u deficitu. Jedan od glavnih materijalnih tragova da su stari Slaveni štovali Peruna, Velesa i druge bogove nalazimo u brojnim toponimima na našim prostorima. Nakon što su prihvatili kršćanstvo, Crkva je nastojala iskorijeniti poganske običaje među novopokrštenim Slavenima, ali oni su i dalje vjerno očuvali neka svoja vjerovanja i rituale iako su se kosili s kršćanskom naukom. Te pojedine ostavštine iz poganskog razdoblja prisutne su u slavenskoj, konkretnije hrvatskoj, sadašnjici, ali su tijekom stoljeća prošle kroz proces preobrazbe.

Ključne riječi: poganstvo, stari Slaveni, toponimi, Perun, Veles, kršćanstvo, sv. Ilija, sv. Vlaho, Jurjevo, poklade

ABSTRACT

The ancient Slavic mythology is a centuries-old topic of discourse and disagreements amongst historians. However, it always invokes intrigue and curiosity surrounding the question regarding the relations of the Slavic pagan gods as well as the connection the old Slavs had to them. Since we are not in possession of any authentic written sources due to the fact that unbaptized Slavs were illiterate, we rely on folklore oral tradition and other written sources of non-Slavic origin. For those reasons a major part of Slavic mythology history has been explained through the scope of theories born out of the method of historical reconstruction. Historians try to support those theories with material evidence which is also lacking. One of the main material traces of the leftover ancient Slavic god worshipping is found in numerous toponyms on our territory. After they had accepted Christianity, the Church sought to weed out the pagan traditions amongst the newly baptized Slavs, but they have continued to stay loyal to certain beliefs and rituals even though they were in opposition with the Christian doctrine. Such leftovers of the pagan belief are present in the Slavic, more specifically Croatian, everyday life, but they have undergone certain transformations throughout centuries.

Key words: paganism, ancient Slavs, toponyms, Perun, Veles, Christianity, st. Ilija, st. Vlaho, Jurjevo, poklade

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. PREGLED HISTORIOGRAFIJE I IZVORI	3
3. PODRIJETLO SLAVENA I PODJELA NA ISTOČNE, ZAPADNE I JUŽNE SLAVENE	7
4. SLAVENSKA MITOLOGIJA I NJENE REGIONALNE RAZLIKE	9
4.1. Istočnoslavenska mitologija	10
4.2. Zapadnoslavenska mitologija	11
4.3. Južnoslavenska mitologija	12
5. SVETI TROKUT, DRVO ŽIVOTA I TRODIOBNA PROSTORNA PODJELA PRASLAVENSKOG SVIJETA	16
6. GLAVNI SLAVENSKI BOGOVI UKRATKO	21
6.1. Perun	21
6.2. Veles	21
6.3. Jarilo i Morana	22
6.4. Svarog (Svjetlobog), Svarožić i Dažbog..	22
6.5. Mokoš	23
6.6. Svantevid i Triglav	23
7. POKRŠTAVANJE SLAVENSKIH NARODA – SINKRETIZAM KRŠĆANSTVA I POGANSTVA	24
7.1. Zamjena poganskih bogova kršćanskim svecima	27
7.2. Arheološka nalazišta (Reljef iz Žrnovnice)	32
8. PREOBRAZBA POGANSKIH BLAGDANA I OBIČAJA U HRVATSKOJ	35

8.1. <i>Ivanje</i>	35
8.2. <i>Jurjevo</i>	35
8.3. <i>Božić i Nova Godina</i>	36
8.4. <i>Poklade</i>	38
8.5. <i>Uskrs</i>	39
9. OSTACI STAROSLAVENSKIH VJEROVANJA U HRVATSKOJ SVAKODNEVNICI ?.....	40
10. ZAKLJUČAK	44
11. POPIS LITERATURE	45
12. PRILOZI	49

1. UVOD

Mitologija starih Slavena tema je koja budi znatiželju i interes kod mnogih umova, kako laika tako i povjesničara, kulturologa te drugih znanstvenih istraživača. Taj interes proizlazi iz plašta nedoumica koji on baca na jedan dio slavenske povijesti, ali samo područje slavenske mitologije nije netaknuto.

Problem ne leži u neistraženosti ovog područja već u nedostatku pouzdanih primarnih izvora. Naime, poznato nam je kako stari slavenski narodi nisu poznavali pismo do pojave kršćanstva tako da su sva svoja vjerovanja, mitove i legende prenosili usmenim putem. Povjesničari kasnoantičkog perioda spominjali su slavenske bogove u svojim dokumentima, ali njihovi zapisi bili su nabijeni vanjskim utjecajima, katkad i predrasudama o slavenskim vjerovanjima kao „barbarskim“. U nedostatku autentičnih izvora, historiografija se uvelike oslanja na povijesnu rekonstrukciju, odnosno teorije koje nije moguće u potpunosti potkrijepiti materijalnim dokazima. No to ne znači da su one neutemeljene.

Pri formiranju svojih teorija povjesničari u obzir uzimaju slavensku folklornu predaju koju slavenski narodi dijele po pitanju sličnosti mitoloških priča o bogovima, božanstvima i drugim stvorenjima. Od velike važnosti je i toponimija koja govori o značaju smještanja slavenske mitologije u prostor te aludira i na potencijalnu bitnu ulogu koju je krajolik imao u štovanju staroslavenskih božanstva. To je, na primjer, brdo Perun kod rijeke Žrnovnice u kojoj se nalazi tzv. Zmijin kamen. Osim toga, valja spomenuti i spise iz srednjovjekovnog razdoblja koji jesu pisani kršćanskom rukom, ali među njima ujedno pronalazimo i najranije izvore za slavensku mitologiju što u ovom kontekstu istraživanja nije zanemarivo.

Što se tiče samog kršćanstva i njegovog golemog utjecaja (ne samo na slavenske zemlje već i cijelu Europu), ono je uspješno izvršilo implementaciju dogmi među Slavenima. Svećenici, redovnici i drugi crkvenjaci u misiji širenja kršćanstva uvjerali su ih kako je mnogoboštvo grijeh, a poganstvo je prikazano kao pogrešno, čak i zlo. Proces iskorjenjivanja poganskih ostavština od strane Crkve bio je ne toliko temeljit koliko vješto izveden. Slavenima je ponuđena nova religija koja se zapravo sastojala od prepakiranih, njima već odavno poznatih vjerovanja. Tako je trojstvo

Peruna, Velesa i Mokoš postalo Presveto Trojstvo Oca, Sina i Duha Svetoga. Na mjestima starih poganskih svetišta nicala su crkve posvećene supstitucijskim kršćanskim svecima.

Međutim, jesu li ta poganska vjerovanja u potpunosti nestala? Pronalazimo li poganske elemente vjerovanja starih Slavena u današnjim općeprihvaćenim religijskim običajima? I ako da, kako su se ti elementi provukli kroz prste crkvenjaka i izbjegli budno oko isključivog, puritanskog kršćanskog nauka?

Ovaj diplomski rad pokušat će dati generalni pregled slavenske poganske religije i mitologije te prikazati na koji način je ona prošla kroz transformaciju nakon pojave kršćanstva i kako su se ove, na prvi pogled, suprotstavljene religije prilagodile jedna drugoj. Odnosno, kako je došlo do neke vrste sinkretizma staroslavenskog poganstva i katoličanstva. Pritom će biti korišteni sekundarni izvori; knjige, časopisi, znanstveni članci i istraživački radovi te mrežne stranice, s posebnim naglaskom na radove Vitomira Belaja i Radoslava Katičića.

2. PREGLED HISTORIOGRAFIJE I IZVORI

Slavenska mitologija jedan je od onih segmenata povijesti koji je potrebno povijesno rekonstruirati. Pri shvaćanju i razumijevanju slavenske mitologije, oslanjamo se na teoretske rekonstrukcije historioografa koje se uglavnom ne temelje na materijalnim dokazima, a razlog tome je nedostatak istih. Naime, kako poganski slavenski narodi prije pokršćavanja nisu poznavali pismo, sva svoja vjerovanja i običaje prenosili su usmenim putem, s koljena na koljeno. Iz tog razloga historiografija zapravo ne poznaje autentične primarne izvore za slavensko poganstvo pisane od strane Slavena koji su to poganstvo izvorno prakticirali, a koje sa relativnom sigurnošću možemo smatrati pouzdanima i vjerodostojnima. Ruski izvori najbrojniji su i najpouzdaniji, ali se i dalje smatraju preoskudnima. Ipak, dostupni su nam spisi, većinom iz srednjovjekovnog razdoblja, gdje se spominju određena slavenska božanstva te rituali.

Najranije izvore za slavensku mitologiju pronalazimo u srednjovjekovnim analima, a oni potiču iz *Povijesti prošlih vremena* odnosno *Kijevskog ljetopisa*, spisa ruskog redovnika Nestora koji je pisao o povijesti Kijevske Rusije. U tom spisu spominju se ruski poganski bogovi Perun i Veles¹ uz panteon ostalih bogova poput Striboga, Mokoš i Simargla i drugih.² Prvi dokument istočne slavenske mitologije koji je produbio oskudne informacije o bogovima napisane od strane Nestora u njegovom spisu bio je ukrajinski *Gustinski ljetopis* iz 17. stoljeća čija je kopija sačuvana. *Gustinski ljetopis* jest kompilacija slavenske povijesti temeljene na istočnoslavenskim, poljskim, litavskim, bizantskim, mađarskim i drugim izvorima. U njoj postoje tri poglavlja koja govore o slavenskoj mitologiji, idolima i božanstvima. Uz ovaj ljetopis valja još spomenuti i *Život Vladimira Velikog* te *Sinopsis*. Ovo su izvori bitni za rusku i ukrajinsku mitologiju koja je ujedno i najpoznatija pa prema tome možemo pretpostaviti da je utjecala na ostale, manje slavenske zemlje i narode koji su u njima živjeli te prakticirali poganstvo.³

No o slavenskoj mitologiji nisu pisali samo Slaveni pa tako nailazimo i na neke neslavenske primarne izvore poput *De Bello Gothico* rimskog autora Prokopija koji je pisan čak u 6. stoljeću.⁴ U njemu govori kako su Slaveni vjerovali u jednog vrhovnog boga, stvoritelja munje, kojem su pridonosili žrtve u obliku stoke te su mu čak žrtvovali i ljude, najčešće nekog

¹ Nestor, *Russian Primary Chronicle*, 32

² Vasiljev (1990.) str. 21-22.

³ Znayenko (1980.) str. 16-19.

⁴ Spirin (1997.) str. 11.

zarobljenika ili razbojnika.⁵

Za Rimljane su neke zajednice (a među njima i slavenske) koje su živjele van granica Rimskog Carstva bile klasificirane kao okrutni barbari što nije uvijek bilo temeljeno na istinskim dokazima. Tom vjerovanju pridonosi Nestor koji govori kako su Slaveni prinosili ljudske žrtve vrhovnom bogu Perunu – i to kršćanske.⁶

Potom je potrebno spomenuti i Titmara Merseburškog i njegovo djelo *Kronika* iz 11. st. u kojoj opisuje najraniju idolatriju među zapadnim Slavenima te kako su štovali boga Svarožića.⁷ Od njemačkih autora tu je klerik Adam Bremenski koji u svom djelu *Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum*, također iz 11. st., donosi bitne podatke o polapskim Slavenima i njihovom štovanju boga Radogosta, slavenskog boga kućanstva i domaćinstva.⁸ Ovo djelo je bilo posebno bogat izvor iz kojeg su informacije crpili kasniji pisci poput danskog povjesničara Saxa Grammaticusa i Helmolda. Helmold je bio saski svećenik koji je napisao djelo *Chronica Slavorum* u kojem bilježi uglavnom poganske rituale polapskih Slavena.⁹ To srednjovjekovno djelo iz 12. st. od velike je važnosti pri proučavanju slavenske poganske povijesti jer govori i o preobraćenju Slavena na kršćansku vjeru.¹⁰

Što se tiče povijesnih izvora za Poljsku, autor Jan Długosz bio je prvi poznatiji poljski povjesničar i prvi slavenski kroničar koji je pisao o poljskim bogovima i uvidio da postoje paralele između njih i rimskih božanstava. Poljske bogove opisao je u svojim *Annales Poloniae*, djelu na kojem je radio dvadeset godina.¹¹

Od talijanskih autora može se izdvojiti Alessandro Guagini i njegovo djelo *Sarmatiae Europaeae descriptio* u kojem je opisana povijest Poljske, Litve, Ukrajine i Bjelorusije no valja istaknuti da je uglavnom kopirao Strykowskijevu *Kroniku polsku*, ali analize su pokazale kako njegovi podaci o slavenskom poganstvu i bogovima se samo djelomično temelje na tom djelu. Za razliku od Strykowskiog, Guagini povezuje poljska božanstva s rimskim bogovima. Tako, na primjer,

⁵ Prokopije, *De Bello Gothico* VII. 14

⁶ Vasiljev. (1990.) str. 24.

⁷ Titmar Merseburški, *Ottoman Germany, the chronicon of Thietmar of Merseburg*, 26, Znayenko (1980.) str. 29.

⁸ Znayenko (1980.) str. 30.

⁹ Znayenko (1980.) str. 31.

¹⁰ Vasiljev (1990.) str. 25.

¹¹ Znayenko (1980.) str. 32-33.

Plutona povezuje sa slavenskom božicom Ladom dok se istočnih slavenskih božanstava uopće ne dotiče.¹²

Ovo su samo neki od ranijih izvora koji su nam dostupni pri proučavanju slavenske mitologije, a koje autorica Myroslava T. Znayenko navodi u svojoj knjizi *Bogovi starih Slavena*. Znayenko je svoju knjigu bazirala na istraživanju Tatiščevih¹³ ruskih povijesnih spisa. Znayenko ga navodi kao prvog slavenskog povjesničara koji je sistematski proučavao slavensku mitologiju i poganstvo te da su svi ostali izvori historiografske nadogradnje i rekonstrukcije na postojeće podatke.¹⁴

Hod kroz godinu djelo je Vitomira Belaja gdje autor na veoma laički način približava sam pojam mitologije, obreda i rituala čitateljima svih obrazovnih razina.¹⁵ Fokusira se primarno na hrvatske mitove i bajoslovlje te nastoji rekonstruirati saznanja o staroslavenskim božanstvima. Belaj se također osvrće na problematiku izvora kada se radi o proučavanju ove teme te navodi kako su najbitniji izvori pisani i predajni, ali koji su, nažalost, jedva upotrebljivi. Nadalje, arheološki nalazi su oskudni jer je pronađena tek nekolicina praslavenskih hramova i kipova. Belaj također napominje kako nedostatak ovih pisanih izvora proizlazi iz nepoznavanja pisma staroslavenskih naroda, ali da su se ipak koristili određenim znakovima koje su urezivali u štapiće za potrebe „gatanja“ i „brojanja“. Drugim riječima, na temelju malobrojnih arheoloških nalaza ne možemo saznati mnogo o imenima slavenskih božanstava. Potrebni su nam pisani izvori koje Belaj dijeli na izvore koji svjedoče o praslavenskom poganstvu te na one koji govore o vjeri, bajoslovlju i bogoštovlju.¹⁶

Belaj navodi grčkog povjesničara Herodota i njegove spise kao najstarije naznake o postojanju naroda Neura i njihovih običaja o pretvaranju u vukodlake, a koji su živjeli na približno istom prostoru kao i Slaveni. Zatim također spominje i Prokopija koji opisuje vjerovanje slavenskih Anta za koje se smatralo da žive sjeverno od rijeke Dunav, a koji su se kasnije preselili na jug pa prema tome zaključujemo da je Prokopije pisao o običajima i vjerovanjima južnih Slavena.¹⁷

Zatim, Belaj ističe i *Kijevski ljetopis* kao iscrpan izvor za saznanja o slavenskom poganstvu, a

¹² Znayenko (1980.) str. 32-38.

¹³ Vasilije Nikitič Tatiščev bio je ruski povjesničar čije je najpoznatije djelo *Povijest Rusije*.

¹⁴ Znayenko (1980.) str. 9-10.

¹⁵ Belaj (1998.) str. 7.

¹⁶ Belaj (1998.) str. 13-19.

¹⁷ Belaj (1998.) str. 32.

neki spisi iz tog ljetopisa potječu još iz doba kada Slaveni još nisu bili pokršteni. U ljetopisu se govorilo o knezu Vladimiru koji je bio postavio u Kijevu kipove Peruna, Dažboga, Striboga, Hrsa, Semargla i Mokoš,¹⁸ a zatim te iste kipove dao srušiti nakon prihvaćanja kršćanstva.¹⁹ Međutim, na spomene o slavenskom poganstvu i bogoštovlju nailazimo čak i nakon pokrštavanja pa se tako u nekolicini crkvenih spisa često spominje Svarožić.²⁰

Belaj također ističe kako su izvori za istočne Slavene malobrojniji i siromašniji od zapadnoslavenskih izvora tj. onih vezanih za polapska i pomorjanska plemena. Razlog tome je kasnije pokrštavanje što je omogućilo redovnicima i svećenicima bolje upoznavanje s poganskim vjerovanjima i božanstvima. Belaj u nastavku navodi brojne druge autore, povjesničare i kroničare srednjeg vijeka, a koji su već prethodno bili navedeni u Znayenkinom djelu.

Međutim, Belaj je spomenuo još jedan oblik izvora – predajni. Ističe kako se ne radi nužno o usmenoj predaji već o zapisima raznih pjesmi te pripovijetki u kojima je moguće iščitati potencijalne ostatke staroslavenskih mitova te poganskih obreda kao i praznovjerja. No kako ne postoje izvorne staroslavenske pjesme i tekstovi, potrebno ih je prvotno rekonstruirati. Ipak, čak i ovdje nailazimo na problem po pitanju usporedbe tih folklornih tekstova s očuvanim pisanim izvorima koji se kategorijski razlikuju. Pisani srednjovjekovni izvori su značajni jer nam daju popise imena bogova, a folklorni tekstovi su bitni za stavljanje tih bogova u kontekste njihovih junačkih priča. Odnosno, omogućuju nam da razumijemo koja je bila uloga tih bogova i na koji način te zbog čega su bili značajni poganskim Slavenima.

Još jedan problem koji je potrebno ovdje napomenuti jest da se bogovi zapadnih staroslavenskih naroda razlikuju od bogova istočnih staroslavenskih naroda s iznimkom Svarožića koji je, doima se, zajednički i jednima i drugima. Zbog ovoga te zbog nedostatka istočnoslavenskih izvora uopće, nailazimo na poteškoće u rekonstrukciji tako da nije moguće provesti adekvatnu historiografsku usporedbu.²¹

¹⁸ Nestor (1953.) str. 93.

¹⁹ Nestor (1953.) str. 116.

²⁰ Belaj (1998.) str. 31-33.

²¹ Belaj (1998.) str. 33-38.

3. PODRIJETLO SLAVENA I PODJELA NA ISTOČNE, ZAPADNE I JUŽNE SLAVENE

Kada govorimo o slavenskoj mitologiji, vjerovanjima i božanstvima bitno je napomenuti da su veliki utjecaj nad svim ostalim slavenskim narodima ostvarile istočnoslavenske zemlje tj. točnije Rusija, Ukrajina te Bjelorusija. Mnogi izvori bave se upravo istočnoslavenskom mitologijom, nešto manje je izvora koji govore o zapadnoslavenskoj mitologiji dok je najmanje izvora o mitologiji i vjerovanjima južnih Slavena. No kako su ta vjerovanja zapravo nastala i otkuda su došla?

Podrijetlo samih Slavena nije u potpunosti definirano jer se o njima ne zna ništa prije 6. st. Postoje arheološki nalazi sa teritorija koje okupiraju slavenski narodi, ali su bez natpisa što otežava prikupljanje točnih podataka o njima. Najstariji dokument, za koji se vjerovalo da je mogao biti napisan izvorno od strane nepokrštenih Slavena jest *Knjiga Velesa*. To je kopija teksta koji je navodno bio u runama napisan na nekim drvenim daskama. Govori o panteonu slavenskih bogova, pričama, običajima i vjerovanjima starih Slavena. Međutim, taj izvor je odbačen kao falsifikat.²² Za proučavanje razvoja slavenskih plemena, potrebno je koristiti se filologijom te arheologijom.

Postoji nekoliko teorija o selidbama Slavena. Prva znanstvena teorija jest karpatska teorija²³ koja govori kako su se Slaveni na ova područja doselili iz sjevernog i sjeveroistočnog smjera od Karpata, teorija popularna u 19. st. Tu je još i dunavsko-panonska teorija koja se temelji na podacima iz *Kijevskog ljetopisa*, a prema kojoj su se Slaveni navodno doselili na područje donjeg i srednjeg Dunava te odatle krenuli prema sjeveru. Vislansko-odranska teorija²⁴ govori kako je pradomovina slavenskih naroda bila negdje na prostoru između rijeke Odre i Visle. Napokon, valja spomenuti i srednjodnjeparsku teoriju²⁵ prema kojoj su Slaveni prvotno živjeli u šumsko-stepskom pojasu, na prostoru današnje južne Bjelorusije i sjeverne Ukrajine. O točnom podrijetlu Slavena se današnji povjesničari ne mogu složiti kao niti o točnom vremenu kada su se oni doselili na ove prostore. Na prve pouzdane podatke nailazimo tijekom vremena Velike seobe

²² Kononenko (2007.) str. 4-5.

²³ Teorija koju zastupa P. J. Šafařík (<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=56587>) (pristupljeno 2.9.2023.)

²⁴ Teorija koju zastupa T. Lehr-Splawińskoga (<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=56587>) (pristupljeno 2.9.2023.)

²⁵ Teorija koju zastupaju L. Niederle, K. Moszyński i M. Vasmer (<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=56587>) (pristupljeno 2.9.2023.)

naroda u kojoj su sudjelovali i stari Slaveni. U razdoblju od 6. do 7. st. nastanili su se na Balkanski poluotok te na područje Istočnih Alpi nakon čega su se proširili dalje prema sjeveru, sve do gornje Volge.²⁶ Dok je moguće da su sačinjavali samo jedno kolektivno pleme ili više manjih, danas se Slavenima nazivaju svi narodi slavenskog podrijetla.²⁷

Što se tiče religije starih Slavena, ona spada u indoeuropski religijski i mitološki krug, koji traje od 2000. g. pr. Kr. sve do razdoblja pokrštavanja u razdoblju od 8. do 13. st. Pritom je ovdje bitno napomenuti termin dvovjerja, koje je bilo najnaglašenije u Rusiji, a koji se pojavio nakon preuzimanja kršćanstva i ostavilo tragove u sinkretizmu poganstva i novoprihvaćene religije no o tome će biti više riječi kasnije.²⁸

²⁶ *Slaveni*, (Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje) Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=56587> (pristupljeno: 2.9.2023.)

²⁷ Kononenko (2007.) str. 4.

²⁸ *Slaveni*, (Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje) Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=56587> (pristupljeno: 2.9.2023.)

4. SLAVENSKA MITOLOGIJA I NJENE REGIONALNE RAZLIKE

Slavenska mitologija daleko je manje poznata od grčke i rimske mitologije, a razlog tome je nedostatak izvora i to onih „izvornih“ izvora. Mnogo podataka o ovoj temi crpimo iz stranih izvora koji su na sasvim drugačiji način interpretirali slavenska vjerovanja što je posljedica njihove drugačije kulture, religije i vjerovanja. Dodatni problem jest to što su arheološki nalazi oskudni radi brojnih uništenih staroslavenskih hramova, svetišta i spomenika. Također, drugi narodi su se uplitali u spoznaje o religiji starih Slavena s predrasudama o slavenskim narodima kao poganskim barbarima što je utjecalo na nedostatak vjerodostojnih zapisa. Franjo Ledić citirao je u svojoj knjizi *Mitologija Slavena* sljedeću izjavu Olega Mandića koja vrlo vjerno opisuje situaciju s proučavanjem slavenskog poganstva;

„U historiji religija vjerojatno nema ni jednog područja, koje bi bilo tako slabo poznato i tako teško pristupačno, kao što su religije starih Slavena.“²⁹

Mitologija istočnih, zapadnih i južnih Slavena, iako na prvi pogled slična ili čak ista, razlikuje se. Postoje varijacije u imenima bogova koje mogu stvoriti konfuziju. Radi li se o istom bogu kojeg različita slavenska plemena različito nazivaju ili se pak radi o nekom drugom bogu koji ima slično ime, ali potpuno drugu ulogu?

U slavenskoj mitologiji nailazimo često na motive svjetla i tame – dobra i zla. Postojali su dobri i zli bogovi u koje su stari Slaveni vjerovali i štovali ih. Ledić iznosi, na temelju spisa Helmonda te Saxa Grammaticusa, kako su stari Slaveni Boga svega što je dobro nazivali Svjetlobogom ili Bijelbogom dok su boga zla i mraka nazivali Crnbogom. Interesantno je ovdje napomenuti da je postojao kult Svjetloboga koji ga je štovao, a kojeg su preuzeli Hrvati od istočnih naroda. Dakle, i Hrvati su vjerovali u dobre i zle bogove.³⁰ No klasificirajmo prvo slavensku mitologiju kao što smo i klasificirali slavenske narode na istočne, zapadne i južne.

Jeziči slavenskih naroda veoma su slični te se većina Slavena može relativno dobro razumjeti međusobno. Najviše razlike moguće je uočiti u činjenici da pojedini slavenski narodi koriste pismo ćirilicu (Rusija, Ukrajina, Bugarska, Srbija itd.) dok drugi koriste samo latinicu (Hrvatska, Slovenija, Poljska, Češka itd.) Na temelju jezičnih sličnosti, lako je zaključiti da postoje i

²⁹ Ledić (1969.) str. 20.

³⁰ Ledić (1969.) str. 17-21.

kulturne sličnosti, a nekada je postojala i slična poganska religija.³¹ U nastavku slijedi raščlamba mitologije istočnih, zapadnih i južnih Slavena kako bi se preglednije prikazale njene sličnosti i razlike. Za prikaz mitologije južnih Slavena, fokus će biti stavljen na Hrvate i njihovu mitologiju.

4.1. ISTOČNOSLAVENSKA MITOLOGIJA

Najbrojniji i najzapisaniji su ruski mitovi i folklorne priče. Kao i za prethodnih paragrafa i ovdje ćemo se pozvati na Znayenko i njezino analiziranje Tatišćevih djela. Što se tiče mitologije vezane za stare Ruse, Tatišćev tvrdi kako su istočni Slaveni imali istoimene bogove i božanstva. Navodi bogove Peruna, Striboga, Mokoš i Xors te dodaje na to još nekoliko manjih božanstava. Pritom se uvelike oslanjao na podatke iz Strykowskijske *Kronike polske*.³²

Tatišćev opisuje vječnu vatru koja je gorila u čast boga Peruna, a spominje i Dido, božicu braka i ljubavi te njenog sina Lada ili Lela koji se mogao poistovjetiti s rimskim Kupidom ili grčkim Erosom. No ispostavilo se da njegovo tumačenje nije uvijek pouzdano te da se ovdje zapravo radilo o ženskoj božici Ledi no ona dolazi iz grčke, a ne slavenske mitologije. Strykowski, čije je djelo većinom preuzeo Tatišćev, zatim govori kako su joj bile žrtvovane bijele kokoši dok su mlade žene i djevojčice u krugovima plesale preko polja i ulica, cijelo vrijeme pjevajući njeno ime. Praksa je to koja se održala i nakon poganskih vremena u Livoniji, Litvi i Rusiji.³³

Što se tiče Peruna, poistovjećuje ga s nordijskim bogom munja, Thorom. Štoviše, smatra da su Thor i Perun jedan te isti bog. Thor je tek varijacija na temu boga Peruna te ga stoga svrstava u „ruski“ panteon iz tog razloga. Još jedan bog kojeg on svrstava u ovaj panteon je Kupalo kojeg Tatišćev opisuje kao boga obilja, žetve i plodova te podrijetlo njegova imena povezuje s tradicijom kupanja na večer sv. Ivana Krstitelja.³⁴

Tatišćev još navodi i Mokoš koju naziva božicom stoke. Dok je Mokoš generalno prikazivana kao žensko božanstvo, u istočnoslavenskim izvorima, konkretno kod poljskih povjesničara, ona je opisana kao muški bog. Kao i njegove prethodne interpretacije, Znayenko ističe kako je

³¹ *slavenski jezici, (Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje)* Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=56592> (pristupljeno: 3.9.2023.)

³² Znayenko (1980.) str. 81.

³³ Znayenko (1980.) str. 82-83.

³⁴ Znayenko (1980.) str. 84-86.

moguće da je Tatiščev Mokoš zamijenio s Velesom kojeg povjesničari danas smatraju bogom stoke dok je Mokoš zaštitnica žena i božica plodnosti.³⁵

U svojim interpretacijama Tatiščev se vodio primjerom rimskog panteona te je smatrao da kako su Rimljani imali bogove žetve, obilja i rata onda su i stari Slaveni morali imati iste bogove. Na tim zaključcima je osnovao taj „ruski“ panteon te na krivi način protumačio određene bogove. Osim Mokoš, tu je i Stribog kojeg Tatiščev poistovjećuje s rimskim bogom rata Marsom. Uz ove bogove pridodaje još i Rusalke, šumske nimfe čime je njegov istočnoslavenski panteon završen.³⁶

4.2. ZAPADNOSLAVENSKA MITOLOGIJA

Znayenko se u svojoj knjizi poziva na Tatiščevljevo djelo u kojem on govori i o zapadnim Slavenima te njihovim bogovima. Tatiščev prvo spominje Triglava za kojeg iznosi da su ga štovali Bugari, Vandali i drugi slavenski narodi. Ujedno govori i o slavenskom narodu Triglidy za koje smatra da je moralo doći od imena Triglavu te na temelju toga zaključuje da je ovaj narod ime dobio upravo po bogu Triglavu, a koji su živjeli na prostoru Paflagonije i Bugarske. Stoga, prema njemu, moguće je da su se slavenski narodi na tom prostoru klanjali idolu Triglava.³⁷

Tatiščev spominje i Černeboga i Belboga kojima zamjenjuje uloge te Černeboga naziva bogom dobra, a Belboga bogom zla. On pogrešno predlaže da su Slaveni preuzeli ovaj koncept od Arapa koji su prikazivali vraga kao bijelog, a dobre anđele kao crne.³⁸

Nadalje, Tatiščev se koristi mitološkim leksikonom Benjamina Hedericha, *Gründliches Antiquitäten Lexicon*, te na temelju toga opisuje bogove zapadnih Slavena. Međutim, također navodi i božanstva koja nisu uopće srodna sa slavenskim božanstvima. Neki od njih bili su Abelio (štovali su ga narodi na području današnje jugozapadne Francuske), Astarop (grč.), Edusa (moguće Medusa), Odin (nordijska mitologija) i drugih. Znayenko kao razlog Tatiščeva uključenja ovih bogova uzima moguće slavenske korijene u njihovim imenima te Tatiščevo vjerovanje da su nekada na tim područjima živjeli slavenski narodi.³⁹

³⁵ Znayenko (1980.) str. 87.

³⁶ Znayenko (1980.) str. 87.

³⁷ Znayenko (1980.) str. 67.

³⁸ Znayenko (1980.) str. 70.

³⁹ Znayenko (1980.) str. 66-71.

Od bogova za koje znamo da su slavenskog podrijetla i da su u jednom trenutku bili štovani od strane zapadnih Slavena, a koje je Tatišćev spomenuo, osim Černeboga i Belboga, uključuju i Peruna te Radogosta. Navodi kako je u gradu Retri, gdje je obitavalo zapadno slavensko pleme Ljutića na području današnje sjeveroistočne Njemačke, postojao hram bogu Radogostu te da je bio njegovan kult posvećen upravo njemu.⁴⁰

Tatišćev zatim navodi i Svantevida kojeg spominje i Saxo Grammaticus.⁴¹ Tatišćev interpretira njegovo ime kao „sveti pogled na svijet/sveta vizija“. Ovdje se spominje i crkva sv. Vida. Naime, redovnici su navodno u 9. stoljeću sagradili crkvu Sv. Vida u Rügenu no ona je srušena od strane Ruga koji su bili pogani, ali su počeli štovati svetog Vida kao pogansko božanstvo.⁴² Međutim, Tatišćev smatra kako je ta priča neistinita. Što se tiče Triglava, Arnkiel i Krantz spominju da ga se štovalo u poljskim gradovima Szczecin i Julin, ali moguće i u Brandenburgu. U Tatišćevim spisima spominje se i božica Pogoda koju spominje i Długosz, a koja pripada poljskom mitološkom panteonu. Pogoda ili Podaga je navodno bila štovana kod Plöna, na sjeveru današnje Njemačke gdje su nekada živjela stara slavenska plemena. O njoj se, kao i drugim božicama, ne zna mnogo osim da joj ime potječe od slavenske riječi za „vrijeme“ u smislu vremenskih prilika. Postoji nekoliko slavenskih imena božanstava za koja ne pronalazimo primarne izvore kako bi potvrdili njihovo podrijetlo. Jedan od tih jest Zit Tiber, sveta grančica koja je bila uzdignuta na poziciju slavenskog božanstva, a kasnije pretočena u oronim Zobten, ime planine u Poljskoj.⁴³

Zatim ćemo istaknuti slovačke zapise o nekim Perunovim toponimima koji su bili zastupljeni na tom prostoru. Nailazimo na spomen gaj pod imenom Perewn, a u slovačkim izvorima spominje se i selo Perun koje je kralj Bela IV. 1264. godine da na poklon Loppoldu. U regiji Gemer, koja se danas nalazi u granicama teritorija južne Slovačke, 1347. godine zabilježeni su nazivi tri brežuljaka; Paganwar (Poganski grad), Mogoswarhygh (Gora Mogoš-grada ili moguće Mokoš-grada) i Purunhygh (Perunova gora). Iz ovih toponima jasno je potvrđeno postojanje staroslavenskog poganstva u Slovačkoj kao i štovanje boga Peruna te moguće i boginje Mokoš.

44

⁴⁰ Znayenko (1980.) str. 79.

⁴¹ Saxo Grammaticus, *Gesta Danorum*, XIV. 1.6

⁴² Znayenko (1980.) str. 79-80.

⁴³ Znayenko (1980.) str. 79– 80.

⁴⁴ Znayenko (1980.) str. 87.

4.3. JUŽNOSLAVENSKA MITOLOGIJA

Franjo Ledić u svojoj knjizi ističe probleme s kojima se povjesničari suočavaju tijekom istraživanja staroslavenske mitologije i vjerovanja. Navodi ju kao najnepristupačniju religiju na svijetu, gotovo nemoguću za promatranje i donošenje nekih spoznaja. Na samom početku istraživanja, nailazimo na problem pronalaska izvora. Kao što je to već bilo spomenuto, Slaveni, a s njima i stari Hrvati, nisu poznavali pismo već su se koristili crticama koje su rezbarili u drvene štapiće. Tek s pojavom kršćanstva će biti upoznati s pismom.⁴⁵

Hrvatski etnolog Vitomir Belaj u svojoj knjizi *Hod kroz godinu* donosi pregled slavenskog bajoslovlja, vjerovanja i mitologija te tvrdi kako arheološki nalazi hramova i kipova samo mogu potvrditi postojanje nekih bogova, ali ne i otkriti njihovu ulogu.⁴⁶ To potvrđuje i Vasiljev, koji tvrdi da niti jedan izvor ne pruža dovoljno podataka za temeljitu rekonstrukciju mitološke slike.⁴⁷ Iz tog razloga je proučavanje folklornih zapisa, bajki, pjesama i priča bitno za stavljanje bogova i božanstava u kontekst. Velik broj čeških, poljskih i ruskih pisaca, od kojih se posebno ističu F. I. Buslajev i Aleksandr Nikolajevič Afanasjev, istraživali su mnoge zapise o slavenskom bajoslovlju. Informacije su pronalazili u kombinaciji starih zapisa i novih folklornih izvora što je za posljedicu često imalo pogrešne interpretacije i tumačenja, kao što je bilo vidljivo kod Tatiščeva slučaja.

Od hrvatskih istraživača i po doprinosu za polje slavenske mitologije na ovim prostorima posebno se ističe Natko Nodilo koji je objavio detaljnu studiju pod nazivom *Religija Srba i Hrvata na glavnoj osnovi pjesama, priča i govora narodnoga* s pretiskom iz 1981. godine pod naslovom *Stara vjera Srba i Hrvata*. Prije njega je tu još bio i Vatroslav Jagić koji je smatrao kako nije moguće dobiti potrebite informacije iz folklornih tekstova, a koje bi postavile temelje za daljnje istraživačke radove.⁴⁸ Povjesničari su uzimali u obzir lingvističke i etimološke analize te pravce raznih istraživača i znanstvenika kada se radilo o staroslavenskim bogovima i bićima. Primjerice, Belaj navodi primjer „zmije“ i „zmaja“. Termin „zmaj“ prvotno je označavao samo riječ za mušku varijantu zmije. No ubrzo je zmaj postao sinonim za „zmijoliku pošast“, odnosno čudovište koje pljuje vatru. Takva interpretacija bila je karakteristična za istočni Balkan. S druge

⁴⁵ Ledić (1969.) str. 20-21.

⁴⁶ Belaj (1998.) str. 31-32.

⁴⁷ Vasiljev (1990.) str. 21.

⁴⁸ Belaj (1998.) str. 40-41.

strane, interesantno je primijetiti kako makedonska i bugarska predaja zmaja opisuje kao ljudskog pomoćnika sv. Ilije. Tako su vjerojatno i imena bogova varirala su od zemlje do zemlje što je znalo stvoriti konfuziju među istraživačima te je na temelju toga moglo nastati potpuno nova interpretacija božanstva koje možda nije niti postojalo u religiji starih Slavena. Iz tog razloga je veoma bitno da folklorne tekstove prate pisani izvori, ali pronaći ih se pokazalo izazovnim.⁴⁹

Južnoslavenski izvori ne govore ništa o slavenskim bogovima dok zapadnoslavenski izvori donose popise imena bogova, ali ne govore o njihovim odnosima. Istočnoslavenski izvori, s druge strane, nam ipak govore malo više.⁵⁰ Belaj analizira pogodbe između poganskih Rusa i bizantskih Grka koje su zapisane u *Kijevskom ljetopisu*, a u kojima se spominju Perun i Veles. U njima je moguće zapaziti kako je već došlo do interakcije između kršćanstva i poganstva pošto se u istoj rečenici spominje i Bog (kršćanski) i Perun.⁵¹ Na temelju tih zapisa, u kojima se stari Rusi zaklinju imenom bogova, moguće je dobiti neke podatke o njihovoj ulozi te međusobnom odnosu. Tako je dokučeno kako su Velesa štovali najčešće seljaci jer je bio zaštitnik stoke dok su Peruna štovali knez i njegovi vojnici pošto se on smatrao i bogom rata te oružja. Dakle, možemo zaključiti kako su Perun i Veles u međusobno suprotnom odnosu. Južni Slaveni (a među njima i Hrvati), koji su živjeli s južne obale Dunava, vjerovali su da je „tvorac munje jedini gospodar svega“, kako to piše Prokopije. Možemo pretpostaviti da je riječ o Perunu, iako ga Prokopije ne imenuje.⁵²

U južnoslavenskim zemljama pronalazimo i mnogo toponima koji nose imena praslavenskih bogova, naročito Peruna. Uglavnom se radi o gorama, planinskim vrhovima te potocima. U Hrvatskoj postoji vrh Perun u blizini Parka prirode Učka, te brdo Perun iznad Kaštela, Perunac kod Pazina u Istri, Prunski potok i dr. No Hrvatska nije jedina slavenska zemlja s ovim toponimima izvedenim iz Perunova imena. Kijevski ljetopis govori o nekadašnjem Perunovom svetištu na čijem je mjestu bio izgrađen Perunov samostan u Novgorodu u Rusiji.

Osim u toponimima, Perun se spominje i u nekim narodnim pjesama te u pjesmama pomoću kojih su nekada, u vrijeme suše, dozivala kiša. Povjesničari pretpostavljaju da se ta praksa veže

⁴⁹ Belaj (1998.) str. 44.

⁵⁰ Belaj (1998.) str. 33-34.

⁵¹ Belaj (1998.) str. 46.

⁵² Belaj (1998.) str. 46-49.

za nekadašnje poganske obrede povezane s Perunom, koji je bio bog munja, oluja i kiše.

Neki zapisi govorili su o postojanju više Peruna. Moguće je da se ovdje radi o metafori za Perunovu svemoguću prisutnost ili pak o doslovnoj mogućnosti da su stari Slaveni vjerovali da postoji više Peruna. Međutim, gotovo je sigurno da su vjerovali u višeglave bogove. Tu valja spomenuti zapise Saxa Grammaticusa koji govori o najpoznatijem bogu od 4 glave, Svantevidu.⁵³ Na slavenskom području pronađeno je nekoliko kipova tih višeglavih bogova koji potvrđuju da su oni uistinu bili štovani. Uz Peruna, tu je svakako i Veles, suprotno božanstvo od Peruna koji se također spominje u zapisima, ali znatno manje od Peruna. Ime Velesa najčešće se spominje u ruskim zapisima, krajevima i imenima dok je puno manje zastupljen u zapisima južnih Slavena. Međutim, njegovo ime također pronalazimo u toponimima, koji će biti detaljnije analizirani u slijedećem poglavlju.⁵⁴

⁵³ Saxo Grammaticus (2015.) str. 976.

⁵⁴ Belaj (1998.) str. 57-66.

5. SVETI TROKUT, DRVO ŽIVOTA I TRODIOBNA PROSTORNA PODJELA PRASLAVENSKOG SVIJETA

Radoslav Katičić u svojoj knjizi *Božanski boj* posvećuje jednu cjelinu analizi folklornih pjesama o čudesnom drvetu. Naime, ono se spominje u usmenoj književnoj predaji i to naročito u ruskoj, lirskoj usmenoj predaji. Čudesno drvo još se naziva i drvetom života te simbolizira trodiobu svijeta. Podijeljen je na gornji, srednji i donji dio. Prema predaji, sam vrh drveta je suh, od zlata (stalni epitet i u hrvatskim narodnim pjesmama jest „suho zlato“), a na njemu se nalazi gnijezdo te orao ili neka druga ptica grabljivica. U sredini obitavaju pčele, golubovi i ostale ptice dok se ne dnu, pri korijenju, nalaze glodavci i kamenje te podno njega izvire voda.⁵⁵ Katičić ističe kako se ovdje radi o simbolici neba, zemlje i podzemlja. U kontekstu staroslavenskih vjerovanja, na vrhu drveta je Perun, u sredini su ljudi, a u ispod drveta nalazi se zmija. Zmija ili zmaj napada vrh drveta gdje se nalaze ptici ptice grabljivice, ali ih nikada ne uspijeva doseći. Zmija je u ovom slučaju, dakako, Veles, protivnik Peruna koji je utjelovljen u obliku ptice grabljivice odnosno orla.⁵⁶ Drvo života može poprimiti razne oblike tj. razne vrste drveća. U izvorima pronalazimo primjere čempresa, bora, jabuke i javora te se neki put čak sastoji i od dva dijela umjesto tri (bez vrha drveta).⁵⁷ U usmenoj predaji se ovo drvo često nalazi na nekoj vodi koja na simboličan način povezuje nebo i zemlju, Peruna i Velesa, a simbolizira Mokoš, Perunovu ženu koju Veles otima i odvodi u podzemlje. U zapadnim izvorima čak se spominje kako su Slaveni imali drvo na vodi kao svetište gdje bi prakticirali religijske rituale. Dakle, čudesno drvo od obredne je važnosti i povezuje tri zemaljska prostranstva. To je alegorija za trodiobu svijeta koja je utkana u pogansko vjerovanje starih Slavena iz pretkršćanskog doba, ali koja je prisutna i u kršćanskoj vjeri.⁵⁸

Još jedna od bitnih trodiobnih poganskih podjela u prostoru jest teorija svetog trokuta. Vitomir Belaj i Juraj Belaj u svojoj knjizi *Sveti trokuti* nadovezuju se na Katičićev rad i posvećuju topografiji hrvatske mitologije za koju smatraju da je od izuzetne važnosti za tumačenje ostavština slavenske mitologije na ovim prostorima. Naime, u današnjim ruralnim područjima i selima moguće je čuti razne priče (čak i vjerovanja) o vješticama, vilama i vilenjacima, ali ne i o

⁵⁵ Katičić (2008.) str. 42-45.

⁵⁶ Katičić (2008.) str. 76.

⁵⁷ Katičić (2008.) str. 56-62.

⁵⁸ Katičić (2008.) str. 51-56.

starim slavenskim bogovima poput Peruna. Njihova imena moguće je pronaći jedino u toponimima koji su naziv dobili po nekom mitu, mitološkom liku ili kršćanskim svecima koji su ih zamijenili.

Roland Barthes je u svom djelu *Mitologije* rekao sljedeće; „Svaki predmet u svijetu može iz zatvorenog, nijemog postojanja prijeći u usmeno stanje, koje se otvara mogućnosti da ga društvo prisvoji...”⁵⁹

Belaji tvrde kako je prostor bio od izrazite važnosti za oživljavanje mitova starih Slavena. Kada su se doselili na današnje prostore i pokorili domorodce, oni su uspostavili svoju premoć upravo pomoću poganskih bogova koje su razmjestili diljem krajolika; na vrhove gora, stijene, vode. Gdjegod je vrač tj. žrec odredio da se dogodio neki bitni mitološki događaj. Time su mitovi smješteni u prostor i s njime povezani. Moguće je da je upravo to unošenje mita i bogova u fizički prostor koji ih je okruživao bio jedan od bitnih elemenata pri slavenskom zaposjedanju prostora.⁶⁰

Povjesničari su u gorskim vrhovima počeli primjećivati neobična imena vjerojatno još u 17. st. No češki povjesničar Jan Peisker je sredinom 20. st. prvi počeo zapisivati primjere sakralnih lokacija u slavenskim krajolicima prije kršćanstva. Uočio je, na zapadnoslavenskom području, stijenu koja imenom podsjeća na Vraga (noć, tamu) i nalazi se s desne strane vode, a s lijeve se nalazio gorski vrh s imenom koje asocira na Svaroga (sunce, svjetlo). Kada su bili pokršteni, zao bog je dakako postao Vrag, a na mjestima gdje su nekoć bila poganska svetišta izgrađene su crkve posvećene kršćanskim svecima. Peisker je htio svoju teoriju izjednačiti s dualističkom religijom kakva se pronalazi u Iranu, gdje se na lijevoj strani rijeke štovao dobar bog, a na desnoj loš bog. Međutim, ne nailazimo na nikakve tragove o tome u folklornoj slavenskoj ostavštini. No interesantno je primijetiti kako se s lijeve strane rijeke uvijek nalaze imena koja podsjećaju na svjetlost dok se s desne strane uvijek nalaze imena u asocijaciji s mrakom.⁶¹ Počinje se primjećivati važnost u položajima topografskih lokacija – Perunu je uvijek mjesto gore, na nekoj gori, brdu ili uzvišenju dok se Veles uvijek nalazi dolje, uz vodu. Ukoliko se zmija, Veles, popne na goru, Perun, gromovnik, je potom mora protjerati natrag dolje, u vodu. Vjačeslav Vsevoldovič Ivanov i Vladimir Nikolajevič Toporov su primijetili tu poveznicu između reljefa, toponima i

⁵⁹ Barthes (2009.) str. 143.

⁶⁰ Belaj, Belaj (2014.) str. 67.

⁶¹ Belaj, Belaj (2014.) str. 81.

mita. Tako na prostorima Ukrajine pronalaze mnogo toponima koji upućuju na bogove Velesa i Peruna.⁶²

Ostatke dualističkog vjerovanja pronalazimo i na području Hrvatske, dakako u vidu Peruna i Velesa. No Veles nije isključivo samo zao bog niti je Perun isključivo dobar bog. Oba boga su u određenim periodima godine plodonosni, ali vjerojatno je da su Slaveni favorizirali Peruna jer je on gospodar živog svijeta dok je Veles gospodar podzemnog svijeta. Stoga nije moguće govoriti o čistom dualističkom vjerovanju pošto se na momente doima kako i Perun i Veles uživaju isto strahopoštovanje i štovanje.

Vitimir i Juraj Belaj se u svojoj knjizi *Sveti trokuti* dodatno posvećuju teoriji svetog trokuta i analiziraju pojedine trokute na hrvatskim prostorima. Zašto baš trokut? Trokut, prema Belajima, simbolizira povezanost, odnosno interaktivnu strukturu. Tu povezanost prikazuje na primjeru obreda koji se sastoji od misli, obrednog čina i teksta. Ti elementi su u stalnoj interakciji. Ukoliko primijenimo tu spoznaju na praslavenske bogove Peruna, Velesa i Mokoš, u načinu na koji Veles otima Perunovu ženu Mokoš, koju on potom mora vratiti, primjećujemo sličnosti. Njihova mitska povezanost jest slavenski obred koji traje jednu godinu.⁶³ Kako je to sve povezano s toponimima? Prema Belajima, slavenski vrač obred je održavao tako da je pripovijedao mit, dok je u isto vrijeme pokazivao određena mjesta na kojima su se događaji iz mita dogodili. Odatle ideja o točkama koje omeđuju taj sveti trokut.⁶⁴

„Bilo koje tri proizvoljno odabrane točke u prostoru mogu činiti trokut.“⁶⁵ S time da moraju pratiti određena pravila koja je postavio arheolog Andrej Pleterski. Navodi ih se nekoliko, od kojih se neka podosta oslanjaju na preciznu matematiku tako da ćemo izdvojiti dva, prostim okom najuočljivija pravila. Prvo jest da se u dva kuta moraju nalaziti muški likovi dok se u drugom nalazi ženski lik, a drugo pravilo jest da bi kutovi trebali imati vizualni kontakt.⁶⁶

Neke od svetih trokuta koje Belaji navode kao moguće jesu oni kod Ivanca, Lepoglave i Belske crte (koja nije trokut, već dvije točke spojene linijom). Prvi trokut koji je bio otkriven jest onaj kod Ivanca. Tu je još i trokut kod Mošćenica, Brsečki ili Jelenin trokut, Srednjoistarski trokut. Srednjoistarski trokut posebno je bogat toponimima (za koje se vjeruje da su međusobno

⁶² Belaj, Belaj (2014.) str. 80.

⁶³ Belaj, Belaj (2014.) str. 54-58.

⁶⁴ Belaj, Belaj (2014.) str. 68.

⁶⁵ Belaj, Belaj (2014.) str. 106.

⁶⁶ Belaj, Belaj (2014.) str. 106.

povezani po mitskom značaju) te je odnedavno otkriven i pisani dokument u kojem se govori o ranoslavenskom prisvajanju istarskih krajeva. Svećenici, vračevi i žreci su pomoću toponima pričali mitove i činili ih uvjerljivijima.⁶⁷

Belaji spominju i druge trokute, međutim, valja napomenuti kako velika većina tih primjera nije potkrijepljena arheološkim ili čak pisanim dokazima i uglavnom se radi o teoretskom, trigonometrijskom pristupom u čiju analizu ovaj rad neće detaljno ulaziti. Ipak, ne može se sa sigurnošću tvrditi da ne postoji moguća povezanost oko točaka koje omeđuju pojedine trokute te povezanost između toponima na tim prostorima kao ni da se ne radi o pretkršćanskim svetištima. Sam Andrej Pleterski govori kako su obredni trokuti koje Belaji navode u kutnom odstupanju za dva stupnja, ali se slaže s njima u mogućnosti da se ipak radi o nekoj vrsti mitske ostavštine.⁶⁸

Radoslav Katičić u svojoj knjizi također se bavio staroslavenskim toponimima. Neki od njegovih primjera uključuju poluotok Veles, blizu Novog Vinodolskog. S njega se stoka iz Vinodola ukrcavala na brodove, a Veles je, između ostalog, bio i zaštitnik stoke. Rijeka Žrnovnica nalazi se sa sjeverozapadne strane uvale. Na njoj se pak nalaze stari mlinovi, a nad njom možemo pronaći goru Perun. Na gromovnikovoj gori nad rijekom dižu se tri vrha: Perunsko, Perun i Perunić. Jedna bjeloruska pripovijetka govori da je Perun navodno ubio zmaja te se spominje i zmajev kamen, a s desne strane Žrnovnice nalazilo se selo imenom Kamen. Čak se i u samoj rijeci nalazio kamen kojeg su stanovnici zvali Zmijin kamen, ali iz razloga jer su se navodno na njemu često okupljale zmijske pa su ga se ljudi klonili. Pleterski također uočava ovaj mogući trokut te primjećuje kako se sa zapadne strane nalazi mnogo toponima povezanih s Perunom dok se s istočne nalaze oni povezani s Babom.⁶⁹ Također se slaže s Katičićem kako je Mošnica vjerojatno došla od imena božice Mokoš.⁷⁰ Moguće je da ovdje govorimo o ostacima slavenske sakralne interpretacije krajolika. Ipak, Katičić se oslanja na bjelorusku folklornu predaju dok na jugu za staroslavenska vjerovanja nemamo gotovo uopće pouzdanih podataka. Čak ne možemo niti s apsolutnom sigurnošću tvrditi da su poznavali bogove. O Perunu svi podaci dolaze iz ruskih izvora, ali novija istraživanja pokazala su kako se Perun može smatrati južnoslavenskim bogom. U Istri još pronalazimo i Perunčevac kod Gračišća, ali ne priznaju ga svi kao moguće Perunovo

⁶⁷ Belaj, Belaj (2014.) str. 68.

⁶⁸ Pleterski, (2015.) str. 69.

⁶⁹ Burić (2011.) str. 67. (Prema Buriću, u slavenskoj mitologiji „baba“ je personifikacija tame, zime i kiše. Prema češkom filologu Polaku, najčešće ti oronimi označuju neka kamenita mjesta, pećine i sl.)

⁷⁰ Pleterski (2015) str. 61.

svetište. „Perun“ znači „grom“ tako da je moguće da se brda i gore tako zovu jer su u njih jednostavno udarali gromovi.⁷¹

Burić također potvrđuje kako se štovanje Peruna odvijalo na brdima što je očito u oronimima Perun u Poljicima kod Splita te na brdu kraj Učke iznad Mošćenica. Perun u Poljicima je od posebne važnosti jer datira iz Supetarskog kartulara čime je njegova starina neupitna. Slaže se s Katičićem u da je Zmijkamik uz rijeku Žrnovnicu oznaka točke boga Velesa, a koja se nalazila pod Perunom.⁷²

Osim poluotoka Velesa, na Kvarneru nailazimo i na Volosko gdje se također nalazilo pristanište u koje su Kastavci tovarili stoku. Moguće je, ponovno, da se radi o nekadašnjim ostacima kulta boga Velesa, ali isto tako je vjerojatno da je Volosko naziv dobilo i po volovima, pošto je štovanje boga Velesa bilo više karakteristično za istočne Slavene. Međutim, nad Mošćenicama se diže gora Perun, a pod njom, na vodi (ispod Perunove gore mora se uvijek nalaziti voda), mali vis pod nazivom Voloski kuk koji sugerira da bi prvotna pretpostavka mogla biti točna. Istočni dijelovi južnoslavenskog prostora zastupljeniji su toponimom Veles. Stoga pronalazimo Velesnicu na Dunavu, Velestovo u Crnoj Gori te Velestino u Grčkoj.⁷³

Kako teorija svetih trokuta daje prostora sumnji, pojedini istraživači ju ne smatraju uvjerljivom i u potpunosti je odbacuju. Jedan od njih je i Tomislav Bilić koji iznosi kritiku te teorije u svom radu *Mit o „svetim trokutima“ temeljenima na „sunčevom kutu“*. Bilić dublje zalazi u područje računanja kutova i u potpunosti odbacuje tvrdnju da „kut od 23 stupnja (otprilike od 22° do 25°) koji predstavlja odklon između zamišljenih eklipsa (Sunčevih putanja) u dane ekvinocija i solsticija, a iznosi u našim krajevima 23°27'“.⁷⁴ Posljedica je to, prema Biliću, pogrešnog shvaćanja geometrijskih, trigonometrijskih i geografskih pojmova ili jednostavno nedostatka dovoljnog znanja o istima već od strane Pleterskog na temelju čije teorije su Belajevi napisali svoju knjigu.⁷⁵

Bilić također ističe problematiku u nepropitivanju metoda pomoću kojih su stari Slaveni uopće mogli promatrati sunčevo kretanje. „Ne postoji zapravo niti jedan dokaz o prisustvu bilo kojeg od navedenih pojmova ili postupaka (ekliptika, oblikvitet, solsticij, ekvinocij, praćenje godišnjeg

⁷¹ Katičić (2008.) str. 301-305.

⁷² Burić (2011.) str. 70.

⁷³ Belaj, Belaj (2014.) str. 159-160.

⁷⁴ Belaj, Belaj (2014.) str. 107.

⁷⁵ Bilić (2020.) str 23-38.

kretanja sunca na horizontu ili meridijanu, gnomon, mjerenje sunčevog godišnjeg kretanja pomoću mjerenja dužine sjenke gnomona itd.) u tradiciji starih Slavena izvan hipoteze o postojanju „svetih trokuta“.⁷⁶ Iz ovih razloga, smatra kako ta teorija kao i istraživanja provedena na temelju nje, nikako ne mogu biti validna.⁷⁷

Za pronalazak konkretnih pretkršćanskih svetišta, ili barem onakvih svetišta s materijalnom ostavštinom kakva je poznati iz drugih kultura, arheologija će morati provesti još istraživanja i iskopavanja. Nikakve strukture nisu otkrivene koje bi odgovarale teoriji prostornih trokuta. Ipak, to ne mora značiti da njih nema, već da je moguće da još nisu otkrivene te da je potrebno koristiti neke druge istraživačke metode. Svakako, toponimi aludiraju na mogućnost da je prostor igrao bitnu ulogu u provođenju mitskog događaja te potom i štovanja vrhovnih bogova čak i bez konkretnih materijalnih nalaza.⁷⁸ Sama teorija trokuta doima se dobrom vodiljom pri definiranju starih svetišta, ali isto tako ne daje sigurne podatke već samo nagađanja za koja je potrebno izvrsno poznavati geometriju te trigonometriju. Nestručnost u tim područjima može predstavljati problem u daljnjim istraživanjima te ih učiniti nepouzdanima. Međutim, najveći problem od svih jest vjerojatnost da Slaveni možda ni nisu pratili sunčeve mijene. Dakle, neminovno je da poveznica između toponima i poganstva postoji, ali na temelju čega se ta poveznica stvara nije još u potpunosti jasno.

⁷⁶ Bilić (2020.) str 44.

⁷⁷ Bilić (2020.) str 44-45.

⁷⁸ Belaj, Belaj (2014.) str. 114-117.

6. GLAVNI SLAVENSKI BOGOVI UKRATKO

Radi nedostatka izvora nastale su brojne rekonstrukcije, što iz bajoslovlja, što iz oskudnih ostataka praslavenske religije, iz kojih je izveden dugačak popis slavenskih bogova za koje je moguće da su bili štovani od strane starih Slavena. Međutim, taj popis je smanjen i sveden na tek nekoliko sigurnih imena koja se pojavljuju u slavenskoj mitologiji danas te za koje sa relativnom sigurnošću možemo reći da su uistinu bili prisutni u poganskim vjerovanjima.⁷⁹ Iako ne možemo sa sigurnošću tvrditi da su stari Slaveni imali jasno organizirani panteon bogova poput Rimljana i Grka, povjesničari su mogli iščitati da je postojala očita hijerarhija između bogova, boginja i božanstava. Ovdje valja istaknuti Tomu Vinščaka koji u svom članku *Perunov svijet* iznosi tezu kako slavenski Olimp nikada nije ni postojao te da je grčki Olimp samo produkt književnosti, a ne vjere.⁸⁰ Kroz povijest postojale su različite teorije o slavenskom panteonu, a najpoznatiji primjer jest Tatiščev koji iznosi ideju svog „ruskog“ panteona. Isto tako, za razliku od Rimljana, Slaveni nisu svoje bogove preuzeli od Grka već su stvorili svoj vlastiti krug božanstava.⁸¹ U nastavku slijede kratki opisi najpoznatijih slavenskih bogova sumirani iz informacija koje crpimo iz izvora navedenih u prethodnim poglavljima.

6.1. PERUN

„Sloveni vjeruju da postoji jedan bog, koji proizvodi grom, i koji je jedini gospodar svemira...“⁸² Mnogo starih naroda vjerovalo je u bogove gromovnike. Najpoznatiji gromovnici su nam dakako grčki bog Zeus, rimski bog Jupiter te nordijski bog Thor. Franjo Ledić ga navodi kao drugog po redu najbitnijeg boga Slavena, nakon Svaroga. Perun je bio taj koji je ljudima dao svjetlo i oganj. Osim toga, on daje i grmljavinu te kišu koja čini tlo plodnim i omogućuje rast usjeva. Vjerovalo se kako noću Perun u svojim ognjenim, željeznim kolima obilazi naselja te štiti ljude od svega zlog i od mraka. Bio je zaštitnikom ribara, moreplovaca te doma i ljudi.⁸³ Perun je ujedno bio i bog rata i vremena, a stari Slaveni su vjerovali i da njegove gromovne strelice zimi bude prirodu iz sna.⁸⁴ Knez Vladimir mu je podigao drveni spomenik ispred svoje palače u Kijevu, prije no što je prihvatio kršćanstvo 988. godine, nakon čega je spomenik bio uništen i bačen u rijeku Dnjeper.

⁷⁹ Belaj (2009a) str. 13.

⁸⁰ Vinščak (2002.) str. 98.

⁸¹ Ledić (1969.) str. 28.

⁸² Prokopije, *De Bello Gothico*, VII. 14

⁸³ Ledić (1969.) str. 48-50.

⁸⁴ Dixon-Kennedy (1998.) str. 217.

Nakon što su pokršteni, Slaveni su Peruna zamijenili likom svetog Ilije. Više o kršćanskim supstitutima bit će riječi kasnije.⁸⁵

6.2. VELES

Zaštitnik stoke, štovali su ga seljaci, suprotnost Perunu. Ako je Perun bio vladar neba i bio „gore“, onda je Veles ili Volos bio taj koji se nalazio „dolje“, u rijekama, u vodi.⁸⁶ Veles je bog podzemlja, nešto poput Hada u grčkoj mitologiji i Plutona u rimskoj.⁸⁷ Međutim, interesantno je primijetiti kako ni jedan od ovih bogova nije bio zaštitnik pastira, stoke ili seljaka poput Velesa. Veles je asociran sa zmajem, zlim zmijolikim stvorenjem koje stalno izaziva Peruna, a koji se bori protiv Velesa. Dakle, ako sagledamo odnos Peruna i Velesa iz prizme kršćanstva i ako Perun predstavlja kršćanskog Boga onda zasigurno Veles mora predstavljati njegovog najvećeg neprijatelja Lucifera, vraga. Njih dvojica su u konstantnoj borbi (vječna borba dobra i zla) u kojoj uvijek, naravno, pobjeđuje Perun. Vjerovalo se da su oluje predstavljale tu borbu između Peruna i Velesa, a udar munje je interpretiran poput udarca, zamaha munjevitim mačem kojim Perun pobjeđuje Velesa i protjeruje ga natrag u podzemlje.⁸⁸ Veles je, poput Peruna, bio štovan u Rusiji te su se Rusi njime (a i Perunom) zaklinjali kada su sklapali primirje.⁸⁹ Veles se ujedno smatra i bogom sunca, plodnosti i vegetacije, a zamijenit će ga sv. Blaž koji se još naziva i sv. Vlaho.⁹⁰

6.3. JARILO I MORANA

Jarilo i Morana su brat i sestra te ujedno i muž i žena. Jarilo je bog plodnosti, vegetacije, sunca i svjetlosti a Morana je boginja zime i smrti. Za poznavatelje mitologije, činjenica da se ovdje radi o incestnom braku ne bi trebala biti iznenađujuća pošto mnogo ovakvih primjera nalazimo u grčkoj mitologiji. Sam vrhovni bog Zeus i njegova žena Hera su također brat i sestra. Jarila je odgojio bog Veles u podzemnom svijetu, a na Jurjevo, proljetni festival koji je vjerojatno dobio ime upravo po Jarilu, vratio se među žive gdje je upoznao Moranu. Morana i Jarilo bili su djeca boga Peruna, a sklapanje njihovog braka označilo je pomirenje dvoje bogova te razdoblje bez

⁸⁵ Gray (1964.) str. 293-295.

⁸⁶ Belaj (1998.) str. 68.

⁸⁷ Belaj (1998.) str. 87.

⁸⁸ Belaj (1998.) str. 70-78.

⁸⁹ Gray (1964.) str. 296.

⁹⁰ Vasiljev (1990.) str. 81-82.

oluja koje bi uništavale usjeve.⁹¹ Jarilo je mogao dozvati proljetno, rodno i „jarko“ Sunce. Krajem travnja u Rusiji, djevojke bi plesale kolo po njivama i pjevale, prizivajući tako Jarila i plodnu zemlju.⁹² Međutim, nakon što je Jarilo prevario svoju ženu, Morana ga je dala ubiti i nastupilo je razdoblje zime. Kako je Morana nakon ubojstva zbog muža postala hladna i zla, postojala je tradicija bacanja njene lutke u more kao znak da je zima završila.⁹³ Kako je Morana bila božica zime i smrti, nije bila voljena od strane slavenskih naroda. Štoviše, za nju se vezalo mnogo loših stvari, čak i loši snovi koji su, pretpostavlja se, po njoj i dobili naziv „noćne more“. Njeno ime vjerojatno dolazi od staroindijske riječi *mara* što znači „silom umrijeti“, a kasnije će biti vezana uz praznovjerje da noću guši i muči ljude u snu.⁹⁴

Mit o Jarilu i Morani može se protumačiti kao metafora za promjenu vremenskih prilika iz toplih i pogodnih za žetvu u one hladne i nepogodne. Preciznije, radilo se o promjeni iz ljeta u jesen te napokon u zimu. Ovaj mitski događaj ponavlja se svake godine, baš poput izmjene godišnjih doba.⁹⁵

6.4. SVAROG (SVJETLOBOG), SVAROŽIĆ I DAŽBOG

Boga Svaroga/Svaruna pronalazimo u istočnoslavenskim zapisima te je često u paraleli s grčkim bogom Hefestom te rimskim bogom Vulkanom. Moguće je kako je on bio prvotni bog slavenskog panteona, neka vrsta božanskog prototipa. Nikola Sučić ga u svojoj knjizi *Hrvatska narodna mitologija* naziva prabogom, najvišim bogom Hrvata, ali i svih ostalih praslavena. Njegov znak bila je svastika, simbol svjetla, a Svarun se smatra bogom svjetlosti.⁹⁶ Bio je bog vatre i kovača. Svarog je imao sina Svarožića, boga zemaljske vatre, te Dažboga, boga nebeske vatre.⁹⁷ Dažbogom se još naziva i Sunce tako da je moguće zaključiti da je nebeska vatra zapravo Sunce te da je Dažbog bog Sunca. U Rusiji ga smatraju darodavcem jer sunčevom toplinom sazrije usjeve i učini da njive budu plodne te tako omogućuje obilje i sreću.⁹⁸

6.5. MOKOŠ

Uz Perunove, knez Vladimir je također podizao i Mokošine idole, a Nestor ju u svom ljetopisu

⁹¹ Belaj (1998.) str. 201-207.

⁹² Nodilo (1981.) str. 240.

⁹³ Nodilo (1981.) str. 40.

⁹⁴ Sučić (2013.) str. 37.

⁹⁵ Belaj (1998.) str. 207-208.

⁹⁶ Sučić (2013.) str. 15-16.

⁹⁷ Ledić (1969.) str. 18-27.

⁹⁸ Vasiljev (1990.) str. 44-45.

navodi uz ostale bogove.⁹⁹ Opisana je kao zastrašujuće biće koje se sastoji od različitih dijelova tijela raznih životinja.¹⁰⁰ Mokoš je Perunova žena te jedino žensko božanstvo koje ruski izvori spominju u panteonu slavenskih bogova.¹⁰¹ Smatrana je božicom plodnosti i vlažnosti koja čuva žene prilikom poroda, štíćenicom umjetnosti, obitelji i doma.¹⁰² U Novgorodu štovali su je kao božicu rođenja, životinja, kiše i mjeseca, a nakon prihvaćanja kršćanstva njeno mjesto je vjerojatno zamijenila Djevica Marija.¹⁰³

6.6. SVANTEVID I TRIGLAV

O ovim bogovima imamo najviše povijesnih zapisa i povjesničari mogu sa sigurnošću utvrditi da se radi o veoma bitnim bogovima za poganska vjerovanja starih Slavena, ali i dalje o njihovim ulogama ne znamo mnogo. Triglava su naročito štovali zapadni Slaveni. Bio je to bog, kako mu samo ime govori, s tri glave. Žreci su navodno, prema Grayu, objasnili kako svaka glava upravlja jednim djelom svijeta – nebom, zemljom i podzemljem. Uz njega se vezala figura konja kojeg niti jedan smrtnik nije smio zajahati. Konj se koristio i u ritualima posvećenim Triglavu neposredno prije ratne ekspedicije.¹⁰⁴ S druge strane, kult Svantevida je bio veoma razvijen na hrvatskim prostorima. Uz njega se veže svjetlost, sunce i čistoća jer on sve „prosvjetljuje“ i „sve vidi“ zbog čega su njegovi kipovi sastavljeni od četiri glave. Najviše se slavio ljeti jer je tada bilo najtoplije pa je Svantevid bio na vrhuncu svoje moći. Njegov protivnik bio je Crnobog koji je bio njegova suprotnost, a cilj mu je bio zasjeniti Svantevida čije su ga sjajne zrake smetale. Danas ostatke Svantevidova i Triglavova imena pronalazimo u toponimima (planina Triglav u Sloveniji) i osobnim imenima (Vid, Vitko, Vida...)¹⁰⁵

⁹⁹ Nestor (1953.) str. 93.

¹⁰⁰ Vasiljev (1990.) str. 105-106.

¹⁰¹ Mokoš. (*Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*) Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=41558> (pristupljeno: 2.9.2023.)

¹⁰² Kononenko (2007.) str. 9.

¹⁰³ Dixon-Kennedy (1998.) str. 194.

¹⁰⁴ Gray (1964.) 284-285.

¹⁰⁵ Sučić (2013.) str. 103-106.

7. POKRŠTAVANJE SLAVENSKIH NARODA – SINKRETIZAM KRŠĆANSTVA I POGANSTVA

Kao što je već ustanovljeno, stari Slaveni vjerovali su kako se svijet obnavlja na godišnjoj bazi. Kršćansko vjerovanje jest da je Bog stvorio svijet u kojem mi danas živimo te da će taj isti svijet jednog dana doći svome kraju. S druge strane, u slavenskim vjerovanjima, Veles otima Perunovu ženu Mokoš i odvodi ju sa neba na zemlju nakon čega ju Perun mora uzeti natrag kako bi se ravnoteža ponovno uspostavila. Zatim Jarilo i Mara (kasnije Morana), Perunova djeca, stupanjem u brak donose primirje između Peruna i Velesa (jer je Jarila odgojio Veles) te se oni spajaju „rodbinskim“ vezama i međusobno dijele svoje blago. Njihova sveta svadba donosi razdoblje plodnosti jer tada nije bilo oluja, tj. borbi između Peruna i Velesa, koje bi uništavale usjeve. Također, ta svadba se zbiva u proljeće. Jarilo je bog vegetacije i tople, plodne rose, a Morana je božica zime pa tada polja i lugovi u proljeće postaju povoljnima za poljoprivredu dok su zimi nepristupačni i opasni. Međutim, pošto taj brak proizlazi iz incesta, a koji je bio neprihvaćen u svim narodima kao i danas, već postoji nagovještaj toga kako će taj brak završiti. To mirno razdoblje dolazi svom kraju kada Morana ubije Jarila nakon što ju je prevario, a kako se Jarilo još naziva i Zeleni Juraj te povezuje s proljećem, priroda umire i nastupa razdoblje zime. Ovi događaji se ponavljaju svake godine.¹⁰⁶

Kada su slavenski narodi prihvatili kršćanstvo, tada se smatralo da su postali djelom europske civilizacije, a do tog trenutka se na njih gledalo kao na nepovjerljive, nepismene pa čak i opasne barbore i pogane. Posljedica kristijanizacije bila je i priznavanje slavenskih kneževa od strane drugih europskih vladara, dakako kršćanskih, te su sada mogli ravnopravno sudjelovati u donošenju odluka i stvaranju diplomatskih odnosa.¹⁰⁷ Proces pokrštavanja završio je negdje drugom polovicom 11. stoljeća, ali to ne znači da su uspješno izbrisani svi tragovi poganstva. Kršćanstvo su prvo prihvatili slavenski vođe, a potom i njihovi podanici. Neko vrijeme je aktualno bilo dualističko vjerovanje kako bi prelazak na kršćanstvo bio što postepeniji i efikasniji, ali to je bilo samo privremeno rješenje i misionari su se tog dvovjerja u bliskoj budućnosti željeli riješiti. No to je potrajalo pošto su slavenski narodi stara vjerovanja vidjeli kao komplementarna kršćanstvu. Od slavenskih naroda osobito se stari Rusi nisu htjeli tako lako

¹⁰⁶ Belaj (1998.) str. 207-208.

¹⁰⁷ Belaj (2009a.) str. 10.

odreći svojih poganskih vjerovanja. Također, generalno seljaci naročito nisu bili voljni napustiti svoje pretkršćanske obrede koji su im bili izuzetno bitni jer su se ticali poljoprivrede i plodnosti tla. Ostatke praslavenske vjere naročito je moguće iščitati iz narodnih običaja pa je tako danas i dalje na snazi gatanje iz teleće plečke na temelju kojeg se navodno moglo saznati hoće li godina biti plodna ili neplodna.¹⁰⁸

Interesantno je primijetiti kako se danas kršćanski blagdani slave na one dane kada su se nekada održavale sakralne svečanosti poganskih bogova koje su zamijenili kršćanski sveci. Ovdje ponovno valja spomenuti dvovjerje te sv. Iliju, za kojeg se vjeruje da je zamijenio Peruna jer se on još naziva i Svetim Ilijom Gromovnikom te posjeduje slične moći kao i njegov poganski prethodnik. S druge strane je i sv. Vlaho koji je zaštitnik stada i koji je, dakako, supstitucija za Velesa. Također možemo naići i na spomene svete Petke koja bi onda bila zamjena za Mokoš, ali se češće spominje u srpskoj pravoslavnoj vjeri.¹⁰⁹

Crkva je uvidjela da je najefikasniji način pokrštavanja poganskih zajednica uzimanje običaja i božanstava koji su im veći bili poznati i jednostavno ih zamijenili sa varijantama kršćanskog nazivlja. Isto je primijenila i kod Slavena. Ono što je dodano jest vrug ili đavao, koji je suparnik Bogu i svemu svetome. Neki bi pomislili da bi to mogla biti zamjena za Velesa, ako se vodimo teorijom o borbi između dobra i zla, ali za razliku od Velesa, vrug ili Lucifer jest biblijski entitet koji utjelovljuje čisto zlo i nikada nije predstavljan kao išta drugo.

No pokrštavanje nije isto što i prihvaćanje odnosno usvajanje vjere. „Nakon što je bio kršten, poganin nije nužno i obraćen.“¹¹⁰ Proces je bio dug, ali on se na kraju ipak ispostavio plodonosnim, a ključni faktor zasigurno leži u činjenici da u kršćanstvu i poganstvu postoje određene sličnosti kojima je Crkva manipulirala. Jedno od njih je trojstvo najbitnijih i najmoćnijih božanstava.

Belaj opisuje vrhovne praindoeuropske bogove koji nalikuju na ustrojstvo slavenskog panteona. Stvoritelj svega bio je muški bog-otac (u grčkom slučaju to je bio Zeus), a uz njega je naravno morala postojati i božica majka (za Zeusa je to bila Hera). U ruskoj mitologiji spominje se Mati Zemlja koju oploduje Otac Nebo svojom kišom te se u ruskoj poeziji zemlja i danas alegorijski

¹⁰⁸ Belaj (2009a.) str. 11-12.

¹⁰⁹ Kalezić Đuričković, (2018.) str. 502.

¹¹⁰ Belaj (2009a.) str. 10.

naziva „Mati Vlažna Zemlja“. Zemlja kao „mati“ jest stalni epitet koji se zadržao u hrvatskoj poeziji, naročito u narodnim pjesmama.¹¹¹

Dakako, tu je još i Zavidnik koji ide protiv Stvoritelja, kosi se s njim po pitanju svrhe. Obično ima zmijolika oblička što samo po sebi nagoviješta neku prikrivenu, zlu namjeru. On je suprotnost stvoritelju, on ne daje život već ga uzima. Sve što stvoritelj stvori on odnosi u smrt. To je tročlana struktura, odnosno glavni trokut kroz kojeg Belaj tvrdi da možemo promatrati odnose ovih božanstava. Otac, Majka i Zavidnik. Ili pak tri kćeri/sina, sestre/brata ili u obliku bogova od tri ili više glava. Element trojstva pojavljuje se u više oblika.¹¹²

Što se tiče praslavenskog sustava bogova, teže iščitavamo ove podatke. Razlog tome jest nedostatak pouzdanih izvora. Postoje mnogi folklorni zapisi koji sadrže ili samo popis imena bogova ili donose opsežan sadržaj iz kojeg se ne može iščitati ništa vezano za bogove sa popisa. Ruski filolozi Ivanov i Toporov proučavali su bitku Gromovnika i Zmaja (stvoritelja i zavidnika) te pritom analizirali praslavenski mitski sustav na temelju rekonstruiranih ulomaka starih tekstova koje su za sobom ostavili stari Slaveni koji tada još nisu bili spoznali kršćanstvo.¹¹³

Dakle, ako se prisjetimo ranijih klasifikacija, u slučaju slavenskih bogova, Stvoritelj i bog-otac jest vrhovni bog Perun, a njegov suparnik, odnosno Zavidnik, jest Volos ili Veles. Mati Vlažna Zemlja, odnosno božica majka i Perunova žena jest Mokoš, ali ona je dosta dugo vremena bila ambivalentna pojava.¹¹⁴

Mokoš se pak nalazi negdje između neba i zemlje, kraj vode najčešće, pošto je ona Perunova žena, ali ujedno i Velesova ljubavnica te je tako u kontaktu sa jednom i drugom silom. Voda simbolizira granicu između života i smrti te Mokoš jednu polovicu godine tj. dana provodi s Perunom, a drugu polovicu s Velesom. Potom se Perun i Veles sukobljavaju te tako iznova svaki dan/svaku godinu. Interesantno je primijetiti da iako je ideja Presvetog Trojstva u potpunosti kršćanska, pojedini crkvenjaci zabranjivali su prikazivanje Boga s tri glave ili čak prikazivanje tog Trojstva u obliku trokuta.¹¹⁵ Papa Urban VIII. zabranio je takve prikaze, tvrdeći da nisu u skladu s katoličkim naukom. Trokut, prema Belaju, simbolizira povezanost, odnosno interaktivnu

¹¹¹ Belaj, Belaj (2014.) str. 38-40.

¹¹² Belaj, Belaj (2014.) str. 41-43.

¹¹³ Belaj, Belaj (2014.) str. 49-51.

¹¹⁴ Belaj, Belaj (2014.) str. 38-41.

¹¹⁵ Belaj, Belaj (2014.) str. 52-58.

strukturu. Tu povezanost prikazuje na primjeru obreda koji se sastoji od misli, obrednog čina i teksta. Ti elementi su u stalnoj interakciji.¹¹⁶ Ukoliko primijenimo tu spoznaju na praslavenske bogove Peruna, Velesa i Mokoš, u načinu na koji Veles otima Perunovu ženu Mokoš, koju Perun potom mora vratiti, primjećujemo sličnosti i strukturu trokuta.¹¹⁷

7.1. ZAMJENA POGANSKIH BOGOVA KRŠĆANSKIM SVECIMA

„...neki predmeti postanu plijen mitskoga iskaza na trenutak, zatim nestanu, njihovo mjesto zauzmu drugi i stupe u mit.“¹¹⁸

Postoji nekoliko teorija kako su poganske bogove zamijenili likovi kršćanskih svetaca, a postoje i narodne predaje koje te teorije i potvrđuju. Od tih svetaca posebno valja istaknuti sv. Iliju, sv. Vlahu, sv. Vida te sv. Jurja. Dakako, ne možemo sa sigurnošću tvrditi da su ovi sveci doista direktne zamjene staroslavenskih božanstava, ali svakako je vjerojatno da je postojao period kada je s tek pokrštenim Slavenima bilo potrebno sklapati kompromise ili im nuditi alternativna rješenja kako bi postepeno u potpunosti napustili svoje poganske običaje.

Sv. Ilija je vjerojatno najvažniji svetac za slavensku mitologiju jer je on Gromovnik (sv. Ilija Gromovnik), veoma očita zamjena za praslavenskog boga Peruna.¹¹⁹ Prema predaji, sv. Ilija vozi se na ognjenim kolima koja vuku ognjeni konji. Ne zna se potječe li to vjerovanje iz Starog zavjeta ili od neke arhajske predodžbe o bogovima. Vjerovalo se da za vrijeme oluja Ilija vozi po nebu svoja kola te baca sa njih munje i gromove, a ti gromovi sv. Ilije usmjereni su ka Zmaju ili Vragu. Može se pretpostaviti da se ovdje radi o Velesu u zmajskom obliku. U Grčkoj je sv. Ilija supstitut za Zeusa, grčkog boga munje, gromovnika, baš kao i kod Slavena. Velik broj sakralnih objekata posvećenih sv. Iliji pronalazimo u Dalmaciji i Bosni te Slavoniji i Srijemu, a najviše ih je na području Splitsko-makarske nadbiskupije i Dubrovačke biskupije. Istočno od rijeke Neretve pojavljuju se i oronimi s imenom sv. Ilije te imenicom *grom*.¹²⁰ Osim u oronimima, ime sv. Ilije pronalazimo i u osobnim imenima, bilježeno najčešće u razdoblju od 16. do 18. st. na području Dalmatinske zagore, juga i sjeverozapada Hrvatske.¹²¹ Međutim, unatoč Perunovoj važnosti, kult sv. Ilije nije se čvrsto ukorijenio među pokrštenim Slavenima. Osobito ga štiju istočna Crkva

¹¹⁶ Belaj, Belaj (2014.) str. 60.

¹¹⁷ Belaj, Belaj (2014.) str. 54-55.

¹¹⁸ Barthes (2009.) str. 143.

¹¹⁹ Vidović (2017.) str. 168.

¹²⁰ Vidović (2016.) str. 169.

¹²¹ Vidović (2016.) str. 175.

(Grci) te karmelićani koji ga smatraju osnivačem njihovog reda.¹²² Dan sv. Ilije obilježava se 20. srpnja u Rusiji gdje je i dan danas to jedan od najznačajnijih svetaka te se u pojedinim mjestima i dalje njeguju stari običaji klanja bikova, teladi te ovaca pa potom nošenja tih životinja u crkvu na blagoslov. Na dan sv. Ilije bilo je zabranjeno raditi jer prema vjerovanju, onaj koji bi se usudio raditi mogao je biti pogođen gromom sv. Ilije.¹²³

Sv. Vlaho kršćanski je svetac koji se danas štuje najčešće na prostoru dubrovačko-neretvanske županije, pogotovo u samom gradu Dubrovniku pošto je on ujedno i zaštitnik grada. Fešta sv. Vlaha obilježava se 3. veljače te je zaštićena pod organizacijom UNESCO kao nematerijalna svjetska baština. Dubrovčani su počeli štovati sv. Vlaha nakon što se, prema legendi, ukazao župniku crkve sv. Stjepana u nevolji i upozorio ga na to da Mlečani namjeravaju zauzeti grad.¹²⁴ Onda kojeg boga je zapravo zamijenio sv. Vlaho?

Katičić u svojoj knjizi navodi primjer pretkršćanskih utemeljenja gradova, pri čemu naglasak stavlja na rusku predaju i tumači o starom, poučnom vjerskom štivu. Kaže kako je u prijestolnom gradu Kijevu postojalo nekada Perunovo svetište koje se nalazilo na najvišoj uzvisini grada, a ispod te uzvisine tekla je rijeka Dnjepar. Uzvodno od te rijeke, nalazilo se svetište boga Velesa.¹²⁵ Nakon prihvaćanja kršćanstva, hram posvećen Velesu bio je srušen te je na njegovom mjestu izgrađena crkva. Navodno je to razljutilo Velesa, poganskog zaštitnika stoke, te je stoka počela umirati od raznih bolesti. Kako bi se njegov gnjev smirio, sagrađena je crkva sv. Vlasija koji je također bio zaštitnik stoke, ali on je dakako bio kršćanski svetac. Nakon što ju je svećenik blagoslovio, sve nevolje sa stokom su prestale te su od tada ljudi počeli štovati sv. Vlasiju.¹²⁶ Dakle, istočni Slaveni, kijevski Rusi, zamijenili su Velesa sa sv. Vlasijem nakon što su se pokrstili.¹²⁷ Sv. Vlasija još se na ovom prostorima naziva i sv. Blaž, odnosno sv. Vlaho, ako pitate Dubrovčane.

Da je kult boga Velesa bio prisutan i kod južnih Slavena, moguće je očitati u brojnim, prethodno navedenim toponimima u Hrvatskoj. Nažalost, najpouzdaniji izvori za rekonstrukciju staroslavenskih poganskih obreda su ruskog i bjeloruskog podrijetla tako da naša historiografija

¹²² Belaj (2009b.) str. 171-180.

¹²³ Gray (1964.) str. 295-296.

¹²⁴ Nagy (1972.), str. 256-270.

¹²⁵ Ovdje se uviđa da su gora i dol u suprotnosti, kao što je spomenuto u poglavlju o toponimiji.

¹²⁶ Katičić (2008.) str. 123-131.

¹²⁷ Nodilo (1981.) str. 32.

nije u mogućnosti dati preciznije podatke u vezi kulta Velesa i moguće njegove povezanosti sa sv. Vlahom.

Ranije smo govorili o braku Jarila i Morane. Nakon pokršćavanja, vjerojatno je da je Jarila zamijenio lik sv. Jurja. Njegov blagdan naziva se *Jurjevo* ili *Jurjevdan* u Hrvatskoj dok je u Srbiji poznat kao *Durđevdan*. Katolici ovaj blagdan obilježavaju 23. travnja dok ga pravoslavci obilježavaju pak 6. svibnja. Kult sv. Jurja osobito je izražen na ovim prostorima kao jedan od najpopularnijih kršćanskih mučenika. Živio je u vrijeme cara Dioklecijana te se čvrsto usprotivio njegovu progonu kršćana zbog čega je bio veoma nasilno mučen. Prema legendi, međutim, Jurju se u tamnici ukazao Krist koji mu je rekao da će kroz sljedećih sedam godina biti tri puta ubijen i tri puta oživljavao. Nakon što mu je odrubljena glava, uzeli su je anđeli. Međutim, posebno interesantna legenda je ona prema kojoj on ubija zmaja kojem su do tada žitelji grada Silene morali davati svoje ovce, a ponekad i djevojke ili mladiće.¹²⁸

Ukoliko shvatimo da je sv. Juraj zamjena za staroslavenskog Jarila, onda bi u ovom slučaju zmaj mogao predstavljati Velesa. Iako je Veles odgojio Jarila, on je ipak Perunov sin te bi mu stoga Veles također trebao biti protivnik. Dakako, po kršćanskom tumačenju, zmaj ovdje predstavlja sotonu, đavla i simbolizira pobjedu dobrog nad zlim.

V. Belaj primjećuje, na temelju Katičićevih analiza folklornih tekstova, kako se ime Jurja nakon svete svadbe mijenja u Ivan. Međutim, Katičić ne priznaje da dolazi do promjene, ali isto tako ne daje ni objašnjenje kako Jarilo, odnosno Juraj sada odjednom ima dva imena.¹²⁹ Interesantno je da su za Jurjevo također vezani i mnogi običaji koji su slični Ivanju. Seljaci su štovali sv. Jurja kao zaštitnika konja i drugih životinja, između ostalog je štutio i od zmija.¹³⁰ Dan sv. Jurja je za seljake značio početak rada van kuće.¹³¹ Natko Nodilo u svojim istraživanjima i djelu *Stara vjera Srba i Hrvata* govori o Golemom Jarilu kao poganskom bogu zelenila, cvijeća i mladenačke ljubavi. Radi diferencijaciju između Jarila, koji je prema njemu istočnoslavenski bog dok je Jarovit zapadnoslavenski bog. Nodilo je također vjerovao kako je od Jarila nastao Golemi Juraj ili Golemi Đurad ili Đuro, kako se još naziva. Također iznosi i mogućnost da se on u Srbiji

¹²⁸ Jurjevo. (*Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*) Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=29591> (pristupljeno: 2.9.2023.)

¹²⁹ Belaj, Belaj (2014.) str. 66.

¹³⁰ Dragić (2013.) str. 272.

¹³¹ Belaj (1998.) str. 173.

utjelovio i kao Marko Kraljević.¹³² Juraj i Ivan imena su koja se isprepliću u narodnim tekstovima, a ime „Ivan“ ponekad zamjenjuje ime „Juraj“. Ivanjski tekstovi nisu bili omiljeni radi svojih seksualnih konotacija između mladića i djevojke zbog čega ih su crkvenjaci nastojali iskorijeniti.¹³³ Djevojci je bilo ime Mara, a ona nam je poznata još iz stare poganske mitologije kao Morana, prije no što ju je Jarilo prevario. Prema narodnim tekstovima, Mara je imala desetero braće od kojih je jedan izgubljen – Ivan je taj izgubljeni brat, za kojeg se Mara na posljatku udaje. Kao i Morana, Mara ubija svog muža nakon što ju je iskoristio i ostavio. Samo značenje imena „Mara“ dolazi od glagola „moriti“. Mara bi po nekim točkama mogla biti zamijenjena likom Djevice Marije, premda je to upitna teorija pošto Djevica Marija nikada nije imala osvetoljubivu osobnost poput Mare.¹³⁴

Napokon valja spomenuti i sv. Vida, kršćanskog mučenika kojeg su anđeli spasili od smrti kao nagradu za njegovo neodricanje kršćanske vjere. Kasnije su se rodile teorije kako je moguće da je on zapravo zamjenik boga Svantevida. Istraživači su čak počeli smatrati Svantevida kao vrhovnim bogom svih slavenskih naroda. Alternativno, vjeruju kako je mu je ta titula pripadala barem kod zapadnih Slavena. S druge pak strane, kod južnih Slavena ne saznajemo ništa o Svantevidu jer se u tim izvorima njegovo ime i ne spominje. No to ne znači da on nije bitan za naše prostore što možemo uočiti u broju crkvi i kapela koje nose njegovo ime. Postoji jedan primjer gdje sv. Vida možemo povezati s pretkršćanskim bogom Perunom ukoliko se razmotri mogućnost u toponimiji da je jedan „vrh“ imenom Peruncovac postojao na mjestu današnjeg sv. Vida blizu Gračišća u Isturi. Međutim, vjerojatnije je kako se ovdje ipak radi o svetcu koji je zamijenio Peruna, a ne Svantevida. Unatoč tome, ne postoje pouzdani dokazi koji bi potvrdili da su južni Slaveni uistinu štovali kult boga Svantevida.¹³⁵

7.2. ARHEOLOŠKA NALAZIŠTA (RELJEF IZ ŽRNOVNICE)

Vladimir P. Goss, iz perspektive povjesničara umjetnosti, tvrdi kako ljudi ostavljaju svoj trag u prirodnom krajoliku na način da ga pretvore u kulturno značajan krajolik. Stoga smatra kako je iščitavanje krajolika veoma bitna metoda za povijesna istraživanja.¹³⁶ Od arheoloških nalaza koji prikazuju spoj poganstva i kršćanstva bitno je istaknuti ploču, odnosno reljef koji se nalazi na

¹³² Nodilo (1981.) str. 244-245.

¹³³ Belaj (1998.) str. 219.

¹³⁴ Belaj (1998.) str. 229-231,

¹³⁵ Belaj (2009b.) str. 182-186.

¹³⁶ Goss (2009.) str. 134.

zapadnoj fasadi crkve Blažene Gospe tj. Uznesenja Blažene Djevice Marije u Žrnovnici. (Slika 1. u priložima) Za nju se zainteresirao i Pleterski koji je ovu ploču nazvao Jurjevom pločom. Na njoj je navodno prikazan sv. Juraj, ali nije prikazana njegova borba sa zmajem već s medvjedom. Time se aludira na mogućnost da se ovdje možda radi o borbi između Peruna i Velesa. Reljef je višeznačan. Pleterski kaže kako je ploča bila zazidana u crkvu negdje u drugoj polovici 18. st., a prijašnja lokacija joj je nepoznata. Vjeruje kako ta ploča prikazuje simboličku povezanost stare vjere s kršćanstvom.¹³⁷ Pleterski predlaže da je moguće da je na reljefu prikazan ženski Perun, pošto je figura zajahala konja na „ženski“ način.¹³⁸ Ističe kako se koplje zabada medvjedu u glavu, a ne u tijelo što podsjeća na način ubijanja zmaja/zmije.¹³⁹

Posebno se ovome posvetio i Ante Milošević koji u svojoj knjizi *Tragovi starih vjerovanja u kršćanstvu ranog srednjeg vijeka* također analizira reljef iz Žrnovnice. On iznosi mogućnost da se ovdje radi o prikazu franačkog ranosrednjovjekovnog koplja pa je moguće reljef smjestiti u drugu polovinu 8. ili na početak 9. stoljeća.¹⁴⁰ Međutim, ne slaže se s Pleterskim da se radi o prikazu sv. Jurja jer ne odgovara njegovim kanoniziranim prikazima. Konkretno, jahač nije mladolikog izgleda, nije odjeven poput vojnika te, najvažnije, ne ubija zmaja već medvjeda.¹⁴¹ Moguće je da se ovdje radi o prikazu Peruna i Velesa, kao prikaz tadašnjeg dvovjerja ili sinkretizma poganstva i kršćanstva. Veles može biti prikazan i u obliku medvjeda kojeg Perun pogađa kopljem, na što se on povlači – baš tako izgleda da je prikazana scena na reljefu iz Žrnovnice. Milošević se osvrće na preostala sakralna mjesta na tom području, navedena od strane V. Belaja, koja ukazuju na nekadašnju isprepletenost poganstva i kršćanstva.¹⁴² Ističe kako je veoma vjerojatno da sv. Juraj predstavlja Perunov kult u kršćanskom okviru. Tome u prilog ide i činjenica da je na nekadašnjem mjestu poganskog idola izgrađena crkva sv. Jurja, ne Perunskom u Žrnovnici.¹⁴³

O ovom reljefu još su govorili Miljenko Jurković i Palmira Krleža. Usporedili su ga s reljefom iz Pridrage koja prikazuje lovca na konju u lovu na jelena, a koja simbolički predstavlja žudnju duše za bogom. Ispod njega se, naime, nalazi životinja u obliku zmaja kojeg lovac ubija. Također

¹³⁷ Pleterski (2015.) str. 67-69.

¹³⁸ Pleterski (2015.) str. 74.

¹³⁹ Pleterski, (2015.) str. 77.

¹⁴⁰ Milošević (2013.), str. 26.

¹⁴¹ Milošević (2013) str. 27.

¹⁴² Milošević(2013) str. 49-50.

¹⁴³ Milošević (2013) str. 68-69.

se slažu s Miloševićem kako je moguće na temelju tog prikaza iščitati tragove vjerskog sinkretizma.¹⁴⁴

Ovdje treba istaknuti i istraživanja Katičića koji navodi Crkvinu u selu Biskupija kao najvažnije arheološko nalazište ranosrednjovjekovnog razdoblja.¹⁴⁵ Ističe baziliku sv. Marije na Crkvini, baziliku sv. Cecilije, crkvu na Lopuškoj glavici, crkvu na Bukorovića podvornici i crkvu sv. Trojice. Od njih su sačuvani samo temeljni zidovi. Također je kod crkve sv. Marije i groblje koje je starije od bazilike, a datiraju čak do poganskog razdoblja što se zaključuje na temelju pronađenih grobnih priloga te se vjeruje kako su se ovdje pokapali hrvatski kneževi za vrijeme pokršćavanja.¹⁴⁶ Moguće je da se na ovom prostoru kult Djevice Marije oslanjao na staroslavensku vjeru. Katičić navodi štovanje Mokoš, odnosno „majke vlažna zemlja“ kao element koji je pripomogao razvoju kulta Djevice Marije koji je već bio ukorijenjen u starih Slavena.¹⁴⁷

O Crkvini su pisali i Belajevi koji govore kako radi dinamične povijesti ovog kraja, često je dolazilo do promjene stanovništva zbog čega je teško saznati ikakve informacije o pretkršćanskom razdoblju tog područja.¹⁴⁸

¹⁴⁴ Jurković, Krleža (2020.) str. 288-289.

¹⁴⁵ Katičić (2012.) str. 171.

¹⁴⁶ Katičić (2012.) str. 172-173.

¹⁴⁷ Katičić (2012.) str. 174-175.

¹⁴⁸ Belaj, Belaj (2013.) str. 5.

8. PREOBRAZBA POGANSKIH BLAGDANA I OBIČAJA U HRVATSKOJ

Etnologija je pokazala kako su kršćanski blagdani isprepleteni s ostavštinama poganskih običaja. Razlog tome jest duboka ukorijenjenost staroslavenskog vjerovanja, naročito kod seljaka kojima su rituali vezani za poljoprivredu te blagoslov i zaštitu stoke bili od životne važnosti. Međutim, cilj Crkve je dakako bio da svaki takav poganski običaj ukloni. Dok se u nekim segmentima to pokazalo uspješnim, u drugima je došlo do prešutnog kompromisa te čak i djelomičnog sinkretizma.

8.1. IVANJE

Jedan od najistaknutijih blagdana preostalih od poganske ostavštine tijekom ljetnog razdoblja jest zasigurno Ivanje koje ima veoma očite elemente poganskog vjerovanja. Ivanje se obilježava 24. lipnja, točno na pola godine od Badnjaka, na dan rođenja sv. Ivana Krstitelja. Slavljenje ovog blagdana započinjalo je već navečer, 23. lipnja, vjerojatno po starom računanju vremena kada bi novi dan započinjao uvečer. Tada su se palili krijesovi, ili svaka kuća za sebe ili bi postojao jedan veliki, zajednički od cijeloga sela. Uz krijes su se pjevale pjesme, plesalo se kolo te su plamenove čak i preskakivali, a nakon što bi krijes izgorio preko žara bi potom tjerali stoku jer se vjerovalo da će time biti zdrava čitava godine.¹⁴⁹

Nerijetko su se za Ivanje pleli i cvjetni vijenci koji bi se potom stavljali na glavu ili životinjama oko vrata te čak i na krovove i vrata kuća ili staja. Uglavnom su to bili vijenci pravljeni od paprati koja i sama ima simboličku važnost za ivanjsku noć – onaj tko pronađe sjeme paprati, moći će se sporazumijevati sa životinjama te vidjeti zakopano blago u plamenu ivanjskog krijesa. Za Ivanje se također vežu i ophod djevojaka *ladarica* koje su to ime dobile po pripjevu *lado* koji se pjevao uz ivanjske vatre. Ovo je specifično samo za sjevernu Hrvatsku. U tom ophodu sudjeluju djevojčice koje na glavi nose vijence od cvijeća, a prati ih dječak koji ih čuva i najavljuje njihov dolazak.¹⁵⁰

8.2. JURJEVO

Blagdan sličan Ivanju jest Jurjevo. Bio je to stočarski blagdan koji je bio posvećen sv. Jurju, a slavio se u proljeće. Također su se zelenilom kitili pragovi, radili vijenci od cvijeća koji su se

¹⁴⁹ Ivanje. (*Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*) Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=28215> (pristupljeno: 30.8.2023.)

¹⁵⁰ Vitez, Muraj (2001.) str. 366–368.

potom vješali na štale, kuće, životinje i ljude. Uz Jurjevo su vezana i određena vjerovanja o tome kakva će biti čitava godina, ovisno o tome tko što radi taj dan. Npr. potrebno je ustati prije izlaska sunca na Jurjevo i izvesti stoku na pašu jer je to značilo da će ustajanje u zoru biti lako cijele godine te da osobu neće uhvatiti potreba za popodnevnim spavanjem i neće biti lijena.¹⁵¹ Stoka se također gonila i preko ugaraka ili vatre u svrhe zaštite ili čišćenja.¹⁵² Još jedno vjerovanje bilo je da se tek na Jurjevo moglo kupati u rijekama jer je zimi „đavao“ u vodi koji bi ih mogao utopiti, a na proljeće je kupanje u rijeci omogućavalo skidanje uroka i zaštitu od bolesti. Naročito se često ovdje spominje i motiv rose, s kojom su se djeca umivala, a djevojke i žene valjale u njoj.¹⁵³ Bog Jarilo vezan je za element tople rose koju, kada izađe iz podzemlja u proljeće, donosi sa sobom u naše krajeve. I sam blagdan Jurjeva odnosi se na slavljenje proljeća i ponovno buđenje prirode te gospodarstva. Sve se temelji na osiguravanju zdravlja za životinje i vegetaciju, plodnosti za zemlju te sreće i ljubavi za ljude. Gotovo nedvojbeno možemo zaključiti kako ovakvo slavljenje proljeća svoje korijene vuče još od svete svadbe Jarila i Morane, kada su se ljudi radovali dolasku toplijih dana i početku gospodarske godine.¹⁵⁴

Sami jurjevski ophodi bili su karakteristični za sjeverni dio Hrvatske. Funkcionirali su na sličan način kao i kolede te poklade – ophodari su obilazili seoske kuće, otpjevali ili recitali jurjašku pjesmu te dobivali darove u obliku jaja, mesa ili novca. Također su za sobom ukućanima ostavljali zelene jurjevske grančice za koje se vjerovalo da imaju plodonosni blagoslov.¹⁵⁵

8.3. BOŽIĆ I NOVA GODINA

Pojedini autori iznose teoriju da je praslavenskim narodima godina završavala 25. prosinca, na datum kada se danas slavi katolički Božić. Večer prije bi se palio novogodišnji panj, *badnjak*. Međutim, prema prethodno navedenim blagdanima, puno više je vjerojatno da su stari Slaveni početak godine slavili negdje u ožujku, u proljeće, kada bi započinjala nova gospodarska godina i kada bi se slavio Jurjevdan. Ovoj teoriji u prilog ide i činjenica da se u Makedoniji 1. ožujka naziva *letnik*, koji u prijevodu znači „prvi dan u godini“ dok je u Hrvatskoj to *letnica* ili *litnica*. Takav je slučaj barem bio kod južnih Slavena.¹⁵⁶

¹⁵¹ Dragić (2013.) str. 284-285.

¹⁵² Dragić (2013.) str. 292.

¹⁵³ Dragić (2013.) str. 286-287.

¹⁵⁴ Dragić (2013.) str. 289-292.

¹⁵⁵ Vitez, Muraj (2001.) str. 366-368.

¹⁵⁶ Čapo, Senjković (1998.) str. 192.

S druge pak strane, postojala su i zimska slavlja, a jedan od najvažnijih kod južnih Slavena su kolede, koje se događaju za vrijeme zimskog solsticija. Koleda je običaj koji seže još u pretkršćanskog doba, a zadržao se i danas u obliku *koledanja*, odnosno pjevanja božićnih pjesama. Po nekim tumačenjima koledskih pjesama, u to vrijeme se rađa Perunov sin, Jarovit. Božić pretkršćanski Slaveni, dakako, nisu slavili, ali ponegdje se u folklornim tekstovima mogu iščitati ostaci poganskih vjerovanja koji su veoma sličnim kršćanskim pa se tako Jarovit naziva malim bogom ili božićem.¹⁵⁷

Što se tiče Nove godine, kao što je već spomenuto, u pretkršćanskom razdoblju vjeruje se da se ona slavila u proljeće. S dolaskom kršćanstva, nakon nekog vremena, ona se prema novom kalendaru počinje slaviti zimi. S uvođenjem gregorijanskog kalendara, datum se prebacuje na 1. siječnja koji se zadržao i do danas. Nova godina još se naziva i *mali Božić* dok se Badnjak još zove i *mlado ljeto*. Pri običajima koji se prakticiraju za vrijeme božićnog razdoblja, možemo primijetiti neke ostatke iz pretkršćanskog razdoblja kao što je to npr. paljenje panja badnjaka. On se nakon toga posipa žitom ili se na njega postavlja jelo, a potom se zalije uljem i vinom sve dok se izgovaraju obredne riječi. Udarcima u panj s njega lete iskre, a što ih je u većem broju to je bio znak da će godina biti plodnija. Moguće je kako se ovaj običaj ustalio i nakon doseljenja Slavena na jugoistok te je dugo godina bio smatran poganskom ostavštinom. Također, na Badnjak bi u kuću ulazio muški čestitar koji sa sobom unosi Božić te čvrsto sjedi, jede, pije i potiče iskre u plamenu panja badnjaka. S vremenom se otvoreni tip ognjišta napustio i počele su se koristiti peći i štednjaci zbog čega je običaj paljenja panja badnjaka minuo, ali običaj unošenja Božića (uz slamu, upaljenu svijeću i božićni kruh) u kuću od strane muške osobe prisutan je i danas, naročito u ruralnim područjima.¹⁵⁸

Još jedan od običaja karakterističnih za hrvatske prostore, a iz kojih također možemo očitati ostatke poganskih vjerovanja, jest postavljanje svijeća na badnji stol iz kojih bi se gatalo o tome kakva će biti nadolazeća godina te hoće li doći do smrtnog slučaja među ukućanima. Na stol se također postavljala kaša napravljena od raznih vrsta žitarica, orašasti plodovi te sjemenke. Ispod stola, a i po cijeloj prostoriji, nalazila se slama na kojoj bi djeca, a nekada i ukućani te noći spavali. Tu je, dakako, i sađenje božićne pšenice na dan sv. Lucije koju su često pratile i svijeće, nekada tri (simbol Svetog Trojstva), a nekada dvije (jedna za žive, a jedna za mrtve). Dakle,

¹⁵⁷ Čapo, Senjković (1998.) str. 197.

¹⁵⁸ Čapo, Senjković (1998.) str. 192-193.

podosta velik utjecaj u ovim zimskim običajima imala je magija, a sve kako bi se pospješila rodnost i sreća u novoj godini s buđenjem proljeća. Sve želje upućene na božićno jutro povezane su sa zdravljem, srećom, plodnosti polja i stoke.¹⁵⁹

Nakon Božića slijedi *koledanje* kao što je već gore spomenuto, a po nekim izvorima moguće je da ime dolazi od slavenske božice plodnosti no ta tvrdnja je nedokaziva. U svakom slučaju, postojanje koleda bilježimo još iz pretkršćanskog razdoblja te su se zadržale još i danas, a kolednice sadržajno variraju od regije do regije i najviše su se zadržale na jugu Hrvatske, tj. u Dalmaciji.¹⁶⁰

8.4. POKLADE

Poklade se uglavnom odvijaju neposredno prije početka korizme, ali ne događaju se svake godine u isto vrijeme. Jedini način na koji su poklade povezane sa kršćanstvom jest kalendarski te pokladni običaji sežu još iz pretkršćanskog razdoblja zbog čega ih je Crkva, dakako, nastojala suzbiti i ne poticati. Vjerojatno su najočitiji običaj poganskih ostavština.

Poklade se obilježavaju u periodu prelaska sa zime na rano proljeće te je njima započinjalo razdoblje tijekom kojeg je bilo moguće, navodno, još utjecati na plodnost nove poljoprivredne godine. Ne možemo znati etnografsko podrijetlo poklada, ali možemo primijetiti kako se taj običaj pojavljuje u različitim društvenim sredinama već stoljećima. U primarnom fokusu ovdje je zaštitna magija, a ne magija za plodnost. Razlikujemo *luperkalijske* i *saturnalijske* karnevale, tradicija koja dolazi iz Rima. Luperkalijske vežemo za ruralne, stočarske krajeve i karakteriziraju ih muškarci obučeni u životinjsku kožu s privezanim zvonima. Oni se kreću kroz povorku i stvaraju ritmičnu buku svojim zvonima. Dva interesantna pokladna lika koja se pojavljuju jesu *did* i *baba* koji izvode opscene scene i posipaju promatrače pepelom.¹⁶¹ Kao najznačajnije ophodnike ovog karnevala valja istaknuti zvončare iz okolice Rijeke koji tradiciju održavaju živom još i danas te zaštićeni pod nematerijalnom svjetskom baštinom. Tu su još i bušari iz Slavonije, didi u Dalmatinskoj zagori itd.

Saturnalijski karnevali su specifičniji pak za urbana područja, odnosno gradove, gdje dolazi do presude jednoj karnevalskoj lutki koja simbolizira sve događaje (naročito društvene i političke) koji su se desili protekle godine. Pogubljenje lutke značilo je ostavljanje tih događaja u prošloj

¹⁵⁹ Dragić (2013.) str. 350.

¹⁶⁰ Belaj (1998.) str. 136-138.

¹⁶¹ Čapo, Senjković (1998.) str. 200.

godini kako bi se napravilo mjesta za nove. Maskirane grupe bi posjećivale domove na selu te bi tamo bili ugošćeni, ponegdje su donosili darove, a drugdje su ih tražili kroz pjesmu i recitacije.

U svakom slučaju, poklade su kao prijelazno razdoblje bile od izuzetne važnosti za agrarnu godinu. Voćke su se tresle ili se pak u njih pucalo kako bi stabla što bolje rodila, simbolično su se započinjali bitni poslovi kako bi te godine bili uspješno izvršeni, izvodili su se rituali za zaštitu stoke i drugih životinja i sl. S vremenom svjedoči se očiglednom slabljenju elementa magije koja je prevladavala na seoskim područjima. Danas se razdoblje poklada uglavnom asocira samo s maskiranjem i dobrom zabavom.¹⁶²

8.5. USKRS

Nakon poklada, slijedilo je razdoblje odricanja odnosno korizme, nakon čega dolazi Uskrs – najveći i najznačajniji kršćanski blagdan. Etnolozi i ovdje primjećuju ispreplitanje s običajima iz pretkršćanskog razdoblja. Kako je Uskrs blagdan koji se slavi u proljeće, tako se ovdje slavi buđenje prirode, a u neposrednoj blizini jest i blagdan sv. Jurja koji se u potpunosti posvećuje slavlju tog elementa.¹⁶³

Uskršnji običaji variraju od mjesta do mjesta, ali u kontekstu poganstva valja istaknuti crkveni blagoslov vatre. Vatra simbolizira Kristovu pobjedu nad smrću, ali isto tako se vjerovalo kako blagoslovljeni oganj donosi sreću. Stoga su se s njega ognjeni grumeni odnosili kući i dodavali u kućno ognjište te se vatru nastojalo održavati sve do idućeg Uskrsa. Upravo vatra je od velike simboličke važnosti za poganska vjerovanja tako da iz ovog običaja možemo uvidjeti njegove ostatke. Osim toga, tu je još i ukrašavanje uskršnjih jaja koje simbolizira početak novog života i nedvojbeno dolazi iz staroslavenskih vjerovanja, ali se ispostavilo veoma prikladnim simbolom za kršćanski blagdan Uskrsa te je stoga ostalo u njega ukorijenjeno i prakticira se i danas.¹⁶⁴

¹⁶² Čapo, Senjković (1998.) str. 199-204.

¹⁶³ Vitez, Muraj (2001.) str. 362-365.

¹⁶⁴ Čapo, Senjković (1998.) str. 205-209.

9. OSTACI STAROSLAVENSKIH VJEROVANJA U HRVATSKOJ SVAKODNEVNICI ?

Iako su se slavenski narodi u potpunosti okrenuli kršćanstvu, ostaci staroslavenskih vjerovanja prisutni su još i danas. U Hrvata se ti ostaci uočavaju u slavljenju kršćanskih blagdana s elementima praslavenskih rituala, naročito prisutnim u ruralnim područjima i selima gdje su se stara vjerovanja najdulje i zadržala. Danas bi se ona klasificirala kao praznovjerja, a velika većina tih praznovjernih rituala i običaja svoje korijene vuče upravo iz pretkršćanskog razdoblja. Ukoliko ste u prilici razgovarati sa starijim stanovnicima nekog sela, zasigurno ćete čuti priče o copnicama i coprijama. Svako selo je poznavalo barem jednu ženu koja je imala neku vrstu nadnaravnih moći te je te moći mogla koristiti u dobre ili loše svrhe. Međutim, općepoznato je da Crkva zabranjuje i osuđuje svaki vid magije i čaranja čemu svjedoče i brojni progoni vještica od strane crkvenjaka. Kako su se onda ovo paradoksalno vjerovanje te brojna druga uspjela ustaliti u društvenoj sredini koja njeguje odlazak u crkvu nedjeljom kao vrlinu?

U hrvatskim selima zabilježena su neka poimanja o svijetu koja su slična kršćanskom, ali ipak postoje neke razlike. Npr. vjerovalo se da postoji više svjetova, jedan ovozemaljski, u kojem ljudi trenutno žive, jedan ispod površine zemlje te treći gdje bi odlazile i obitavale duše mrtvih. Također su vjerovali u prve ljude, ali oni nisu bili poput Adama i Eve. Na Cresu je zabilježeno vjerovanje kako su ti prvi ljudi bili prekriveni kožom (vjerojatno čvršćom od naše) pa se nisu trebali odijevati te da su bili mnogo snažniji i izdržljiviji od današnjih ljudi. To se promijenilo nakon što su ljudi zgriješili i izopačili svijet.¹⁶⁵

Što se tiče svemira, vjerovalo se kako nebeska tijela i prirodne pojave utječu na stoku, ljude i usjeve te su tako postojali i kultovi štovanja nebeskih tijela i prirodnih pojava. Dokaze pronalazimo u ostacima kulta Sunca, odnosno solarnog kulta. Naime, Sunce je bilo od izuzetne važnosti jer je bilo smatrano izvorom topline i života. Onako kako je moglo pomoći čovjeku i ugrijati ga, tako ga je moglo i povrijediti i opeći. Stoga se smatralo grijehom psovati Sunce te bi čak u nekim mjestima prije došlo do kletve Boga i vjere nego li Sunca. Interesantno je tako primijetiti kako danas u svakodnevnom govoru postoji vrlo učestala kletva Sunca. Dakle, pošto postoji solarni kult, postoji i lunarni odnosno onaj posvećen štovanju Mjeseca. Nije bio od toliko velike važnosti kao Sunce, ali se vjerovalo da ima svoje moći koje su naročito djelovale na žene.

¹⁶⁵ Čapo, Senjković (1998.) str. 305-306.

Po njegovim mijenama su se proricale vremenske prilike, uspjeh nove rodne godine i sl. Isto tako, vjerovalo se kako je čitav svijet „živ“ pa tako i nebeska tijela te je postojao strah da ukoliko dođe do borbe između Sunca i Mjeseca, a Mjesec pobijedi, zavladata će pomrčina i doći do smaka svijeta.¹⁶⁶

Osim nebeskih tijela, tu su i zvijezde. Danas se često može čuti da je netko „rođen pod sretnom zvijezdom“. To vjerovanje dolazi iz prošlih vremena, kada su ljudi smatrali da zvijezde određuju čovjekovu sudbinu te da imaju proročansku moć. Postoje mnoga vjerovanja vezana za zvijezde – da zvijezde padalice nagovještaju trenutak nečije smrti, da se ne smiju brojati jer bi mogle izazvati pojavljivanje bradavica po tijelu itd. Tu su još i drugi elementi poput vode i vatre. Za vodu se smatralo da ima moći pročišćenja i blagoslova. Često dolazi i do miješanja religijskih i magijskih običaja te tako na određene dane pojedinih svetaca voda zna imati ljekovite moći. Vatra, s druge strane, je također imala važnu i zaštitničku ulogu što se moglo iščitati iz brojnih običaja vezanih uz ivanjske krijesove i paljenje božićnog panja badnjaka.¹⁶⁷

Potom dolazimo do dobrih i zlih duhova te mitskih bića koja, dakako, nisu karakteristična samo za staroslavenska vjerovanja već ih pronalazimo i u mitologijama drugih naroda. Na našim prostorima je najraširenije bilo vjerovanje u vile kao uglavnom dobronamjerna bića u obliku mladih, visokih i lijepih djevojaka koje vole pomagati ljudima, ukoliko im se ne zamjere. Ljudi ih uglavnom mogu susresti blizu nekih šuma, potoka ili pašnjaka gdje čuvaju ovce. S druge strane, zlo biće bio je malik, tintilin, maličić i sl. Moguće je da njihovo ime dolazi od latinskog naziva *maleficus* što znači zlo ili loše. Na njih ljudi nalijeću po noći, kada nema mjesečine pod čudnim okolnostima. Oni su mali demoni i nisu toliko opasni kao druga demonska bića koja poprimaju isključivo životinjske oblike, a mogu nastati od gnoja i smeća. Jedan takav demon zove se Mrak, a vjerovalo se da vreba na trudne žene, roditelje i novorođenčad. Strah od mraka, noći i tame je bila uobičajena i veoma raširena pojava. Noću su se budile sve zle sile te stoga nije trebalo izlaziti iz kuće noću ili čak tada ostavljati otvoren prozor kako one ne bi ušle unutra. Dakako, izlazak iz kuće po mraku bio je opasan, ali ne zbog vukodlaka ili vještica već zbog potencijalne opasnosti od stvarnih životinja.

Tu valja spomenuti i vjerovanje u *more*, neudane djevojke koje noću napadaju ljude i malu djecu

¹⁶⁶ Čapo, Senjković (1998.) str. 306.

¹⁶⁷ Čapo, Senjković (1998.) str. 307.

dok spavaju, guše ih i prekrivaju im usta da ne mogu zvati upomoć no to žrtve ne ubije već se ujutro tek bude umorne i iscrpljene.¹⁶⁸

More koje se udaju postaju vještice. Vještice su od svih nadnaravnih bića bile najbliže stvarnosti i s njima su ljudi imali najviše iskustva, ali protumačenih na pogrešan način. Poprimale su oblik obične žene, katkada i muškaraca, a imale su prirođeni ili naučeni magični dar. Navodno su sklopile savez s vragom i prodale mu svoju dušu, a on im je zauzvrat onda podario svoju moć. Vjeruje se kako s tim moćima čine samo zlo, a naročito vole nautiti djeci te mladim ljudima. Osim vještica, vjerovalo se još i u vukodlake. Vukodlaci su ljudi koji su umrli, ali su se vratili u život. Oni su ti koji su najopasniji za ljude jer fizički nasreću na njih i ubijaju ih.¹⁶⁹

Dakako, i ljudi koji žive običnim životima mogli su imati neke nadnaravne sposobnosti koje su im prirođene ili su ih otkrili tijekom nekog razdoblja svog života. Čak i sami svećenici su bili smatrani nekom vrstom ljudi s nadnaravnim moćima. Primjerice, vjerovalo se da mogu u određenim trenucima raspoznati vještice i more te da bi nesreća sustigla svakoga tko bi svećenika prokleo ili na njega digao ruku. Isto tako su molitvama i nekim posebnim ritualima sa crkvenim svijećama i blagoslovima mogli prouzrokovati ili zaustaviti nevolje. Interesantno je da obrazovani svećenici nisu bili omiljeni pošto nisu vjerovali u zle duhove i demone tako da nisu htjeli sudjelovati u obredima za njihovo istjerivanje.¹⁷⁰

Posebice se vjerovalo u uroke, odnosno da nekim riječima, formulama ili pak samo pogledom ili željom jedna osoba može nautiti drugoj. Interesantno je što se izricanje uroka pripisuje prvo običnim ljudima, a tek onda svim ostalim bićima. Naročito se bacanje uroka pogledom pomoću „zlog oka“ pripisivalo Romima. Urok se mogao baciti svjesno i nesvjesno, u dobroj ili zloj namjeri. Drugim riječima, gotovo svaki pokret ili riječ je mogla izazvati neku nesreću tako da sam proces bacanja uroka ne prati neki logičan slijed. Kako bi se zaštitili od uroka, ljudi su prakticirali obrambenu i poticajnu magiju. Obrambena magija služila je da spriječi bolesti, štiti od zla i drugih nedaća dok je poticajna magija služila za poticanje sreće.¹⁷¹

Od ostatka poganstva mogli bismo reći da je osobito istaknuto proricanje. Proricanje je bilo temeljem gotovo svih pretkršćanskih rituala i uglavnom su se temeljili na plodnosti gospodarske

¹⁶⁸ Čapo, Senjković (1998.) str. 308-312.

¹⁶⁹ Čapo, Senjković (1998.) str. 313-314.

¹⁷⁰ Čapo, Senjković (1998.) str. 316.

¹⁷¹ Čapo, Senjković (1998.) str. 318-319.

godine, zdravlju stoke, obitelji i slično. Također se proricalo i vrijeme pomoću određenih životinjskih organa, nosi li trudnica djevojčicu ili dječaka na temelju nekih vanjskih faktora nevezanih za samu trudnoću, proricanja o smrti nakon glasanja određenih životinja itd.¹⁷²

Neki elementi poganstva, iako transformirani, i dalje su ostali prisutni u slavenskoj svakodnevnicu, u ovom slučaju hrvatskoj. Naročito u seoskim područjima. To je vidljivo u očekivanju svećenika na selu da izvode neke rituale koji su sada klasificirani kao praznovjerje, a nekada su bili djelom staroslavenske običajne svakodnevnice. Prinošenje žrtvi, kao što je to činio žrec, više nije bilo aktualno, ali u sveprisutnom vjerovanju u uroke i zle duhove zasigurno možemo iščitati ostatke poganskih vjerovanja. Mnoga od ovih vjerovanja su i danas ustaljena u hrvatskim selima, a pronaći se mogu u određenim frazama, ritualima ili običajima isprepletenima s kršćanskom tradicijom. Na primjer, kucanje o drvo, zaobilaženje otrcane krpe nasred puteljka, bacanje soli preko ramena, bacanje vode iza vozila po cesti – sve su to rituali koji bi trebali ukloniti uroke i donijeti sreću, a koji se prakticiraju i danas. Mogli bismo reći da se ovdje radi o nekom obliku obrambene magije. Potom proricanje na temelju taloga na dnu ispijene šalice kave, glasanja sove kao indikacije da će netko u kućanstvu umrijeti i sl. Vjerovanje u zlo oko je također i dalje prisutno kao i neupitna spoznaja da u selu ili bližoj okolici postoji barem jedna žena koja posjeduje neke nadnaravne moći koje može koristiti u dobre ili loše svrhe. Nerijetko se mogu čuti priče o situacijama u kojima bi ljudi sami pošli potražiti pomoć kod takvih žena, bilo radi liječenja nekih bolesti ili drugih namjera. Učinkovitost takvih praksi je van mogućnosti znanstvenog objašnjenja, ali činjenica jest da je vjerovanje u njihovu učinkovitost itekako prisutna u većini ruralnih područja. Ovi primjeri dolaze iz osobnih dugogodišnjih iskustva te razgovora s ljudima koji žive na selu, a koji su uvjereni da su bili svjedoci ili čak dragovoljni sudionici nekih neobjašnjivih događaja.

¹⁷² Čapo, Senjković (1998.) str. 318-321.

10. ZAKLJUČAK

Slavenska mitologija može se interpretirati na mnogo načina te se može doći do mnogo različitih zaključaka. Ni sami istraživači ne mogu se složiti oko samo jedne teorije o odnosu kojeg su južni Slaveni imali prema Perunu i Velesu, na koji način su bila formirana staroslavenska svetišta te jesu li toponimi uistinu svoja imena dobili po poganskim bogovima ili je sve samo slučajnost. Ono što je sigurno jest da je poganstvo imalo veliku važnost u svakodnevnom životu starih Slavena, a to se očituje u poganskim fragmentima unutar kršćanskih blagdana, u štovanju blaga, Sunca i izvođenju rituala za sretnu i plodnu novu gospodarsku godinu nehotice prije proljeća. Slaveni su bili svjesni da su stoka i poljoprivreda izvor života, da ovise o vremenskim prilikama i neprilikama te da polje može obrađivati jedino zdrava i snažna ruka. Bilo je onda veoma jednostavno i logično da su osjećali potrebu obratiti se nekoj višoj sili, koja zasigurno to sve može kontrolirati, da ih u njihovim pothvatima blagoslovi. Iz tog razloga je prelazak na kršćanstvo bio težak korak. Zamijeniti bogove koji su bili u direktnoj povezanosti sa svime što je ljudima bilo od životne važnosti i napustiti običaje koji su tako duboko bili ukorijenjeni u njihov način života bilo je gotovo nemoguće. Stoga je Crkva morala pristati na neke prilagodbe radi čega je i došlo do spajanja nespojivog, odnosno do blagog sinkretizma kršćanstva i poganstva na slavenskim prostorima. Unatoč nastojanjima da se poganska ostavština u potpunosti uklone, one su postale toliko sjedinjene s paradoksalnom kršćanskom praksom da gotovo i nisu uočljive. One su dio današnje slavenske svakodnevnice, sakrivene su nam pred nosom kao običaji koji su se „oduvijek“ održavali od strane naših predaka.

Iako stoljećima iza nas, slavenska mitologija i dalje budi znatiželju mnogih istraživača, etnologa i kulturologa. Ne samo da je aktualna u svijetu historiografije i znanosti već i u zbilji, u slavenskoj svakodnevici. U nedostatku pisanih izvora, naročito na našim prostorima, istraživači su bili prisiljeni okrenuti se folklornoj predaji drugih slavenskih zemalja te se uvelike koristiti metodom rekonstrukcije. Rezultati ovakvih istraživanja nisu najpouzdaniji, ali omogućavaju nam bolje razumijevanje staroslavenske religijske povijesti, približavajući nam prošlost koja nije uspjela biti zapisana. Poganska vjerovanja naših predaka nisu nestala. Paradoksalno su ustaljena duboko u slavenskoj kulturi uz još čvršće ukorijenjeno kršćanstvo. Crkvenjaci su svjesno tolerirali i dopuštali dvovjerje kako bi njihovi naponi pokršćavanja urodili plodom, sa svakom namjerom da se svi poganski elementi kasnije uklone. Da u tome nisu uspjeli svjedoče brojni

toponimi koji nose imena staroslavenskih bogova te vjerovanja, običaji, rituali i blagdani u kojima jasno možemo iščitati tragove poganske ostavštine starih Slavena.

11. POPIS LITERATURE

PRIMARNI IZVORI

Procopius, *History of the Wars, books VI and VII*, prev. H. B. Dewing, William Heinemann LTD, London, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts., 1974.

Saxo Grammaticus, *Gesta Danorum, The History of the Danes vol. II*, prev. P. Fisher, Clarendon Press, Oxford. 2015.

The Russian Primary Chronicle, prev. S. Hazzard Cross, O.P. Sherbowitz-Wetzor. The Medieval Academy of America, Cambridge, Mass., 1953.

Thietmar of Merseburg, Warner, *Ottonian Germany, the chronicon of Thietmar of Merseburg*. Manchester, prev. David A., University Press, Manchester, 2001.

SEKUNDARNI IZVORI

Barthes, Roland. *Mitologije*. Naklada Pelago, Zagreb, 2009.

Belaj, Vitomir, Belaj, Juraj. *Crkvina i svete trokutne strukture – iščitavanje mitskog konteksta petih crkav na Kosovi*. Institut za arheologiju, Zagreb, 2013.

Belaj, Vitomir, Juraj Belaj. *Sveti trokuti: topografija hrvatske mitologije*. Ibis grafika d.o.o., Zagreb, 2014.

Belaj, Vitomir. *Hod kroz godinu: pokušaj rekonstrukcije prahrvatskoga mitskoga svjetonazora*. Golden Marketing, Zagreb, 1998.

Belaj, Vitomir. *Poganski bogovi i njihovi kršćanski supstituti*. Studia Ethnologica Croatica, vol. 21, Zagreb, 2009a., str. 169-197.

Belaj, Vitomir. *Postati kršćaninom kao proces*. Uvodno izlaganje održano na Sveučilištu u Zadru, na početku znanstvenoga skupa Pag u praskozorje hrvatskoga kršćanstva (Zadar – Pag, 26. – 28. 9. 2008.)." Studia ethnologica Croatica, vol. 21, Zagreb, 2009b., str. 9-25.

Bilić, Tomislav. *Mit o „svetim trokutima“ temeljenima na „sunčevom kutu“ – analiza „astronomije“ ranih Slavena*. Studia mythologica Slavica, vol 23., Ljubljana, 2020., str. 35-50.

Burić, Tonči. *Perunovo brdo (monte Borun) – prilog poznavanju poganske slavenske toponimije u Kaštelima*. Starohrvatska prosvjeta, III (38), br. 38, Split, 2011., str. 59-82.

Čapo, Jasna, Senjković, Reana. *Etnografija: svagdan i blagdan hrvatskoga puka*. Matica hrvatska, Zagreb, 1998.

Dixon-Kennedy, Mike. *Encyclopedia of Russian & Slavic Myth and Legend*. Bloomsbury Academic, Santa Barbara, California, 1998.

Dragić, Marko. *Sveti Juraj u tradicijskoj baštini*. Hrvata Croatica et Slavica Iadertina, vol. 9/1, Split, 2013., str. 269-313.

Goss, P. Vladimir. *Landscape as history, myth and art. An art historian's view.*, Studia Ethnologica. Croatica. Vol. 21, Zagreb, 2009., str. 133-168.

Gray, Louis H. *The mythology of all races : In thirteen volumes. 13. Complete index to volumes I - XII*. Bridge of Allan, Scotland, Bohemian University, Prague, 1964.

Jurković, Miljenko, Krleža, Palmira. *The Croatian ninth-century senmurv and its possible ties to (east) Slavic mythology*. uredili A. I. Aibabin, A. G. Herzen, L. A. Golofast, N. V. Zhilina, V. V. Maiko, St. Vladimir's readings II., Sevastopol, 2020. str. 280-300.

Kalezić Đuričković, Sofija. *Ostaci paganskih vjerovanja kod slovenskih naroda*. (nepoznato mjesto izdanja), 2018., str. 497-512.

Katičić, Radoslav. *Božanski boj: tragovima svetih pjesama naše pretkršćanske starine*. Ibis grafika, Zagreb/Mošćenička Draga, 2008.

Katičić, Radoslav. *Majka milosrđa između slavenskoga poganstva i kršćanstva, Nešto zabilježaka oko Marijina kulta u Biskupiji kod Knina*. Ethnologica Dalmatica, 19, Beč, 2012., str. 171-181.

Kononenko, Natalie. *Slavic folklore: A handbook*. Greenwood press, Westport, 2007.

Ledić, Franjo. *Mitologija Slavena: tragom kultova i vjerovanja starih Slavena*. Tiskara Epoha, Zagreb 1969.

Milošević, Ante. *Tragovi starih vjerovanja u kršćanstvu ranoga srednjeg vijeka*. Omega engineering d.o.o., Dubrovnik-Split, 2013.

Nagy, Josip. *Sveti Vlaho zaštitnik Dubrovnika*. Crkva u svijetu, vol. 7, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 1972., str. 256-270.

Nodilo, Natko. *Stara vjera Srba i Hrvata*. Logos, Split, 1981.

Pleterski, Andrej. *Tko je Perun?* Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Ljubljana, 2015.

Spirin, Vanja. *Hrvatski mitovi i legende: priče o bogovima*. Pegaz d.d., Zagreb, 1997.

Sučić, Nikola. *Hrvatska narodna mitologija: biserje priča čarobnog carstva drevnih vremena*. Edicije Božičević, Zagreb, 2013.

Vasiljev, Spasoje. *Mitologija drevnih Slovena*. Dečja knjiga, Beograd, 1990.

Vidović, Domagoj. *Prilog proučavanju odraza svetačkog imena Ilija u hrvatskoj antroponimiji*, Folia Onomastica Croatica, Zagreb, 2016.

Vinšćak, Tomo. *Perunov svijet*. Hrvatska revija, br. 2, Zagreb, 2002. str. 95-101.

Vitez, Zorica, Aleksandra Muraj. *Hrvatska tradicijska kultura: na razmeđu svjetova i epoha*. Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, 2001.

Znayenko, Myroslava T. *The Gods of the Ancient Slavs: Tatishchev and the Beginnings of Slavic Mythology*. Slavica Publishers, Ohio, 1980.

MREŽNI IZVORI

Ivanje. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021., <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=28215> (pristupljeno 30.8.2023.)

Jurjevo. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021., <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=29591> (pristupljeno 30.8.2023.)

koleda. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021., <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=32376> (pristupljeno 30.8.2023.)

Mokoš. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021., <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=41558> (pristupljeno 2.9.2023.)

Slaveni. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=56587> (pristupljeno 2.9.2023.)

slavenski jezici. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=56592> (pristupljeno 2.9.2023.)

12. PRILOZI

Slika 1 Reljef iz Žrnovnice na fasadi crkve Uznesenja Blažene Djevice Marije, 8.st. (Perunova straža, 12. Ožujak 2012.)
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Saint_George_slays_the_dragon,_Croatia,_8th_century.jpg (datum pristupanja: 12.9.2023.)